

Levelek

Válogatás Heinrich Böll tizedes tábori postájából

a háborúból

1944. V. 19. – 1944. VIII. 6.

Bruck, 1944. V. 19. Péntek

Megálltunk a magyar határ (Lajta) előtti utolsó nagyobb helység állomásán.¹ Megmosakodtam, megborotvákoztam, és a fűvön fekvé próbálom kipihenni az éjszakai alvás esztelen megpróbáltatásait. Ma reggel a csodaszép Bécsi erdőn keresztül haladtunk, hogy aztán, sajnos, Bécszet magát elkerüljük. Utunk Magyarországon keresztül is nagyon érdekes lesz. Minden virágzik és ragyog, a természet pompázik, és az élet szép lehetne, a mi életünk, amely eddig semmi más nem volt, csak háború és gond. [...] Egy hét múlva ismét többet fogunk már tudni. Akkora új címem is lesz, és reménykedhetem, hogy postát kapok.

Bruck a. d. Leitha, 1944. V. 20. Szombat

Már másfél napja itt tanyázunk Brückben, és még néhány napig itt is fogunk maradni; új barátommal² nekiindultunk, és megnéztem magamnak ezt a bájos, a régi Ausztriát idéző kis városkát, nagyon bájos és idegenszerű kis város, nagyon keleti, balkáni, és mégis német; bőröv nélkül, saját szakállunkra, engedély nélkül kószálunk a takaros város utcáin, nagyon szép és van egy barokk temploma is. El tudnám képzelni, hogy Beethoven itt alkotott.³ Ó, minden oly nagyon szép és békés itt, tavasziasan szép és valóságos, és az emberek nagyon szimpatikusak.

Most itt ülünk egy takaros, valódi osztrák kávéházban, és limonádét iszunk; épp cigarettát ajándékozott nekem egy kedves asszony.

Bruck, 1944 V. 20. Szombat

Ma reggel engedély nélkül bementem a városba, de most rajtakaptak, és egy ideig minden negyedórán teljes felszereléssel kellett sorakozóra jelentkeznem. Időközben átvészelttem ezt az egzcíroztatást, és most ismét a városban vagyok, ezúttal egy másik kávéházban, és ismét Neked írok, de most engedéllyel vagyok itt. A városka valóban remek hely, egy

csodálatos, kedélyes és szép osztrák barokk fészek nagyon keleti jegyekkel; ha betekintek a csendes mellékutcákba, mindig azt gondolom, hogy egy lengyel vagy ukrán városkában vagyok. Izgat és csalogat az ismeretlen, és mégis elszomorít, mert igazi könnyörtelenséggel mutatja saját életünk otthontalanságát. Épp a szép barokk templomban voltam,⁴ és egy kicsit imádkoztam magunkért és életünkért.

Útközben, 1944. V. 21. Vasárnap

Ma éjszaka váratlanul elindultunk, és ezen a ragyogó vasárnap délelőtt már végig Magyarországon haladt a vonatunk, és most röviddel Budapest előtt megálltunk. Bizonyára hamarosan meglátjuk ezt a szép várost; mindannyian rettenetesen fáradtak vagyunk, mint keréketörtek fekszünk a rémségesen szűk vagonban.

Magyarország szép, nagyon titokzatos és derűs, minden békés itt, már a budapesti hangokat halljuk [...] A múlt vasárnap ebben az időben mentünk együtt a Bitsch melletti táborból Bitschbe, az esőben; most itt is elkezdett esni, csodálatos, enyhe májusi eső...

A magyarok mindenütt a vasút mentén állnak, és két kézzel integetnek... Olyan fáradt és bágyadt vagyok, az utazástól is, meg az örökös kenyérevéstől is. Ne légy szomorú ezek miatt a rövid levelek miatt, rettenetesen nehéz itt még összekuporodva is annyi helyet találni, hogy elég legyen a levélíráshoz. Hogy hová tart az utunk, még nem tudjuk, de én Téged ellátok naprakész hírekkel.

Útközben, 1944. V. 22. Hétfő

Az idő valóban csodálatos: tegnap fantasztikus viharban és szakadó esőben vonatoztunk keresztül a pusztán, és gyanítom, hogy még mindig csak a kellős közepén vagyunk. Budapestről éppoly keveset látunk, mint Bécsből, elhaladtunk mellette, de sokáig, igen sokáig a Duna mellett futott a vonatunk. Magyarország valóban szép ország, csendes, titokzatos és életerős. Most nem messze vagyunk Debrecentől. Majd három napja szakadatlanul esik, és már előre félünk, ha ki kell szállni abban a borzadályos és barátságtalan Romániában a sárba és pizsokba.⁵

Útközben, 1944. V. 22. Hétfő

Még mindig Magyarországon döcög a vonatunk, és valószínűleg még az egész nap Magyarországon át utazunk. Tulajdonképpen ma már Romániára számítottunk; ily módon napokkal meghosszabbodik az utazásunk. Mindannyian átkozódunk a vagonok zsúfoltsága miatt, de mindannyian tudjuk azt is, hogy az igazi nyomor akkor kezdődik csak, amikor elhagyjuk a vagonot. [...] Bizakodom, annál is inkább, mert kedves bajtársakra találtam. Komolyan gondolom, hogy még júniusban Nálad leszek. Magyarország valóban szép ország, titokzatos és életerős; valóban vágyakozva nézem a békés falvakat a csinos, tarka ruhás nőkkel, akik tegnap, vasárnap férjük karján mindenütt sétálni mentek. Így megyünk el látszólag az élet mellett, de csak látszólag. [...]

Az ember mindent megtanul. [...] Még azt is, hogyan mosakodjon, borotválkozzon, hogyan írjon levelet egy több mint 40 emberrel teli vagonban. A háború valóban minden dolgok atyja.⁶

Útközben, 1944. V. 23. Kedd

Még mindig Magyarországon döcög a vonatunk; tegnap Debrecenben voltunk, ahol titokzatos módon – Jack barátom⁷ és én – igen értékes pengókhöz jutottunk,⁸ amit aztán rögvest igen értékes pálinkává és cigarettává váltottunk át. D.-ben meglehetősen sokáig áll-

tunk. Így aztán egy személyvonatban hosszasan együtt lehettünk a magyarokkal is, és megfigyeltük ezt az egyszerű, szegény és csendes népet. Ma már a Tisza mentén megy hosszán a vonatunk; a Tisza lassú, agyagos, melankolikus folyó fantasztikus törékeny kompokkal, amelyek fáradt ökröket meg teheneket visznek a túloldalra...

Mindig mélyebben és mélyebben hatolunk be a jó Magyarországra, amely itt már mindinkább Romániához kezd hasonlítani...

Éppen két orsó cérnát adtam el igen nehéz körülmények között, hogy hozzájussak még néhány pengőhöz. Az ellenértékéért egy elkenődött tábla csokoládéhoz jutottunk, és mindenki ihatott egy üveg jó sört. A legrosszabb az egész utazásban a szomjúság, bár ismét hűvöstre fordult az idő. Hidegek az éjszakák ezekben az idegen országokban, amelyek felkeltik a vágyakozást.

Útközben, 1944. V. 23. Kedd

Egyre messzebbre, egyre távolabbra kerülök Tőled, egyre mélyebbre és mélyebbre az ismeretlen és hideg idegenségbe, ebben a guruló házban, amely szűk és barátságtalan; Isten legyen mindnyájunkhoz kegyelmes; ó, szomorú szívvel és mélabúval nézem a parasztokat a tarka ruhás feleségeikkel, akik mindenütt ott állnak az aprócska vasútállomásokon, és tágra nyílt szemmel néznek a vonatunk után.

Útközben, 1944. V. 25. Csütörtök

Tegnap talán 30 kilométernyit jutottunk előre, őrijítő tempóban döcögtünk a Kárpátok között, fantasztikus, magas, erdővel borított hegyek veszik körül a vasútvonalat, és egyre hidegebb lesz, jelezve, hogy már meglehetősen magasan vagyunk. Tegnap egész nap egy kis magyar vasútállomáson vesztegeltünk, ahol cigarettáért csencseltünk; én egy pár régi nadrágtartóért és két orsó cérnáért 200 csodálatos cigarettát kaptam.⁹ Aztán meglehetősen merészen néhány kilométerre eltávolodtunk az állomástól, és megfigyeltük a magyar lakosság nagyon, nagyon békés életét, megnéztük kedves kis házaikat kívülről és belülről, és végül cigányok kezére kerültünk. Hosszasan elidőztünk egy ócska bódében, és egy fantasztikus szépség a tenyerünkéből jósolt. Valóban egy fantasztikus nő volt, fantasztikus a légkör, így rongyos, vigyorgó, szemtelen kölyköktől és asszonyoktól körülfogottan; egyébként azt jósolta ez a nő, hogy a nemsokára kiszabadulok a »szolgaságból«, és boldogan élek »szép feleséggel«. Ó, remélem nem haragszol! Nagy örömet okozott az emberiség e közjátéka! Kirándulásunk végén mégiscsak nyugtalanok lettünk, és egy óra elteltével visszarohantunk a vonathoz, de már messziről láttuk a mozdony füstjét, és megnyugodva megálltunk egy pihenőre.

Útközben, 1944. V. 26. Péntek

Még mindig Magyarországon döcögünk, már négy teljes napja. Úgy tűnik, már a Kárpátok kellős közepén vagyunk, mert mindenütt csak hegyek; hogy hová utazunk, nem deríthetjük ki, mert nincs térképünk, és nagyobb helységeket nem érintünk; minden nap hidegebbre és esősebbre vált az idő, így állapítjuk meg, hogy főleg keletnek tartunk...

Lassacskán az utazás kínszenvedéssé válik; az emberek nagy része egoista, és nem viselkedik ésszerűen, és ha az ember este nem fekszik le idejében a szalmára, arra kényszerül, hogy egész éjszaka valahol összekuporodva üljön; az ilyen szoros együttlét ennyi emberrel mértéktelenül fárasztó, és rendszeren nem lehet aludni, mert egy félóra sem lehet rendszeren kinyújtózni és pihenni. Nagyon örülök, hogy itt igazán normális bajtársakra találtam, nagyon kedves emberek, akikkel lehet beszélgetni. Tulajdonképpen örülni fogok annak, ha megérkezünk, akkor az élet újra emberi formát kap.

Útközben, 1944. V. 27. Szombat

Ma éjszaka, hat nap Magyarország után, áthaladtunk a román határon, és jó tíznapnyi úttal a hátunk mögött közeledünk a célunkhoz.¹⁰ Mindenki mértéktelenül ideges, és eszténként fantasztikus harcok játszódnak le az alváshoz szükséges néhány centiméternyi helyért. A kenyéren és vízen élés és ráadásul ezek a valóban nyugtalan éjszakák felőröltek bennünket, a nyugalom majd csak ott tér vissza ... a hadikórházban. [...] Remélhetőleg a kirakodás után azonnal sor kerül a bevetésünkre, lehetőleg késedelem nélkül, csak nem hátul várakozni és szolgálatban lenni. Remélhetőleg nem fog most oly sokáig tartani, mint legutóbb.¹¹ Nyolc hosszú hónap! [...] Holnapután pünkösöd, akkor már felfejlődünk, vagy éppen bevetésben leszünk. [...] Már két napja vonatozunk a fenséges Kárpátokban, hegyek, vad szurdok, végtelen erdőkön és nagyon kedves völgyeken keresztül, távoli rétekről és magaslatokról pásztorfiúk és -lánykák üdvözlik a vonatunkat bátorosan integetéssel.

Útközben, 1944 V. 27. Szombat

Még néhány óra, talán még egy fél nap, azután kipakolnak bennünket, talán épp holnap, pünkösdkor, először újra elől leszünk. Isten legyen hozzánk kegyelmes...

Tegnap este óta megint szakadatlanul esik, hideg van, és meglehetősen leromlott a hangulat a vagonban. Legtöbbjük egészen fiatal srác, akik először kerülnek ki a frontra. Ó, én is tartok egy kicsit az első órától; már kerek fél éve, hogy elkerültem a frontról. Június másodikán lesz pont fél éve! [...] Nagyon bizakodó vagyok, és tele reménnyel, valóban, ha a szívem nehéz is egy kicsit.

Keleten, 1944. V. 28. Pünkösdvásárnap

Tegnap késő este elértük utunk célját – Jassyt –, és későn rakodtak ki bennünket, a sötét, ismeretlen városban masíroztunk, de 12 órakor már a szálláshelyünkön voltunk. Én egy iskolamester kiűrtett házába kerültem – itt várjuk a beosztásunkat.¹²

Távolról lehet hallani a front moráját... A város csodálatosan épült néhány dombra, amelyeket egészen beborítanak a zöldellő, virágzó fák, pompás látvány, sok a fehér épület hatalmas tornyokkal, valóban fantasztikus, ó, szép ez a város teli idegen emberekkel, egészen idegen és újszerű, különös keveréke a romániaiaknak és a balkáninak, valóban érdekes; de alig jutunk be a városba. Újra és újra csak sorakozó és sorakozó, és várakozás, várakozás valamire, ami soha sem következik be; holnap valószínűleg megkapjuk a végleges beosztásunkat. Nyolcan alszunk együtt egy kis szobában a földön, de legalább kinyújtózhatunk, és csodálatosan alhatunk; itt minden nagyon nyugodt; talán holnap megkapjuk a beosztásunkat.

Keleten, 1944, V. 29. Pünkösdhétfő

Ma reggel hat óra óta talpon vagyunk – most épp délután hat óra van – fantasztikusan felmálházva, újra és újra az eggyel magasabb szolgálati helytől az eggyel alacsonyabb szolgálati helyre vonulva.¹³ Hát végre most már a századunknál vagyunk, és innét még egyszer hat kilométer az írnyi szoba, és mindenüvé e vég nélküli város, Jassy esztelen macskakövei vezetnek; ezeket a városokat végtelenül nehéz leírni; teljesen rendezetlenek, nélkülöznek minden szilárdságot és formát, de csodaszépek. Ha messziről nézzük őket, csak a zöld, csodálatos fákat látjuk, néhány fehér, nagyszerű tornyot és néhány magas, szép épületet a napfényben, közben ez a város nagy, végtelen, sőt egészen modern és keleti, keleti! Nagyon-nagyon szomorú voltam. [...] Fáradt is szegény lábammal,¹⁴ de most végre egy órára megpihenhettünk, és 14 nap óta először rendesen meleget ehattunk. Mindjárt

visszamegyünk a századunkhoz, amely egy Jassyn kívüli kaszárnyában várakozik nyugodtan. [...] Én mindenestre azt kívánom, hogy nemsokára, nemsokára bevensenek bennünket. [...] A távolból idehallatszik a front morajlása.

1944. V. 30.

Reggel 8 óra van, amikor itt ülök és írok, hátam mögött egy vad estével és egy rossz éjszakával; tegnap egy váratlan riadó miatt meg kellett szakítanom a leveletem; a hadtáptól sietve vissza kellett térnünk a századunkhoz, vad rohanásban a város köves utcáin át; az egység már indulásra készen állt, és egy perc szünet nélkül azonnal indultunk ki a frontra, hosszú és erős menetben egy csodálatosan enyhe, csillagfényes, holdvilágos éjszakán. Ma hajnali két óra óta a gödreinkben várakozunk egy erdőben, miközben a tüzérség már hosszú órákon át lövi az orosz vonalakat, és a páncélosaink fantasztikus tömegben vonulnak fel, és mi várunk a támadást elrendelő parancsra.

Isten nálam van. [...] Félelem nélkül megyek a harcba... Üdvözetem Anyámnak és a többieknek.

Románia, 1944. VI. 2. Péntek

Még tegnapelőtt, a pünkösöd utáni szerda reggelén, az utolsó támadásnál hat órákor, 20 méterre az orosz vonalaktól megsebesültem.¹⁵ Ezúttal szó szerint »vasat« kaptam a »keresztcsontomba, a bal vállamba, három veritábilis szilánkot, igen kellemetlen dolog, mert se lefeküdni, se leülni nemigen tudok; nem tudom, kétlem, hogy ezúttal ez elég lesz-e ahhoz, hogy Németországig visszavigyenek, de mégis legalább egy viszontlátásban reménykedem. [...]

Közben már a kórházvonatban fekszem, amely bennünket valószínűleg Dél-Magyarországra fog vinni, hogy aztán onnét még egyszer továbbvisznek-e, nem tudom, de szeretném remélni...

A legutolsó napok valóban rémesek voltak. Nagyon boldog vagyok, hogy a Jóisten ily módon kimentett. Őrületesen melegek voltak az utolsó napok, rettenetesen porosak, és nem volt egy csöpp innivaló sem, és élelem sem volt, így mentünk az egyik csupasz magaslattól a másikig, mindig nehéz tűzben; ó, ez valóban a pokol volt. Aztán ahogy beesteledett, másodszor beesteledett, ismét csak beástuk magunkat, pihenés helyett, reggel aztán azonnal megindult a döntő támadás, amelyben az utolsó pillanatig részt vettem. Pont, amikor megsebesültem és úgy-ahogy bekötöztek, orosz páncélosok törtek be, és nekünk futnunk kellett; ezzel egy időben orosz gyalogságtól feketéllett minden – 50 méterre előttünk! Ez volt a legrosszabb, ez a menekülés, de Isten megmentett és megőrzött, és én tiszta szívből köszönetet mondok Istennek! Remélem, hogy egyszer még élőszóval többet is elmondhatok Neked. Túlságosan bágyadt vagyok ahhoz, hogy mindent leírjak, add át mindenkinek üdvözetemet.

Addig ne írj, míg meg nem adok egy címet.

Útközben, 1944. VI. 3. Szombat

Korán reggel egy kis magyar falunál álltunk meg a Kárpátokban, a sínektől balra és jobbra erdővel borított magas hegyek vannak, és a kis állomást néhány csendes ház veszi körül, amelyek alig látszanak ki a magas farakások mögül. Egy rövid sétát tettem. Mindenki alszik még a vagonban, és csodálatos érzés egyszer igazából egyedül lenni; még nagyon korán van, reggel 5 óra vagy fél hat; az állomáson néhány fáradt pályamunkás tesz-vesz, meg lerongyolódott favágók, igazi »hegyi emberek«, akik rémülten és álmétkodva nézik az én vészesnek mutató három véres szakadásomat az ingemen. Itt minden olyan ki mondhatatlanul békés, ezeknek az embereknek a háború megnyilvánulása egy hosszú sze-

relvényt megtöltő véres sebesültek formájában valóban rémes lehet, vonatunk 50 vagonból áll, és minden hely foglalt.

Tegnap este sokáig ültem egy kis sámlin a nyitott vagonajtóban, és bámultam a csodálatos tájat a holdfényben. [...] A nyugtalanság nem hagy aludni; számunkra olyan sok forong megint a kockán, vajon láthatjuk-e egymást, vagy sem. Ó, én remélek, remélek, remélek, és egyelőre hálásak lehetünk azért, hogy már »úton« vagyok.¹⁶

Olyan boldog vagyok, hogy írhatok Neked, kezem-lábam sértetlen, futni is tudtam, különben biztosan ottveszem. A sebek a hátamon ugyan nagyon fájnak, de el lehet viselni, és egyelőre annak örülök, hogy Jassy poklából kinn vagyok.

Az én csapatom tartalékrésze most Metzben van, vele találkozáshelyeink sorába egy új és idegen város kerülne.¹⁷

Magyarország, 1944. VI. 4. Vasárnap

Minden olyan, mint egy álom, három hete ebben az időben, vasárnap délután, együtt utaztunk Saarbrückenbe, s most fél órányira úti célunk előtt, ma reggel 5 óra óta itt vesztegünk, és várunk egy mozdonyra; örülni fogok, ha végre kórházba jutok; a sebemet csak el kellene ismét látni, mind jobban fáj és nagyon gennyesedik, és Németországig csak nem megyünk. A vonatnak itt a végállomása Magyarország legdélebbi csücskében, és mi Brassó közelében kerülünk kórházba. Minden olyan, mint egy kaland. Borzongva gondolok azokra a napokra Jassyban; ismét mindent elvesztettem, csak zubbonym és a nadrágom van meg, a fényképeid, a Bibliám és a pénzem és a dohányzacskóm;¹⁸ meg az én régi, hűséges kísértőim, nagyapád zsebkése és nagyanyád pénztárcája van meg még; ezen kívül minden elveszett, egész málhám, a Tőled kapott »tartalékolt« levelek, amelyek nagy részét még el sem olvastam,¹⁹ minden borotválkozó- és mosdóholmi, dohány, harisnya, ezek közvetlenül az oroszok kezébe kerültek. Tíz perccel sebesülésem után orosz páncélosok támadtak meg ugyanis bennünket, és vagy 30 méterre orosz gyalogosok feketéltettek előttünk legjobb felszerelésben; mivel a páncélosokkal szemben teljesen védtelenek voltunk, nem maradt más hátra, mint a menekülés, és így mentünk aztán örületes golyózáporban hátra, rendezetlenül menekültünk, miközben tüzeltek ránk a páncélosok meg a gyalogosok; természetesen engem nagyon akadályozott a vasam a keresztcsontomban, csak a zubbonymat tudtam felkapni és minden erőmből az életemért futni!! Az egész egy teljesen fej-és vezetést vesztett menekülés volt, s ez rettenetesen megrázott; abban a néhány percben, miközben egy harckocsi tíz méterre mellettem haladt el, és közben rohantak felém a gyalogosok, miközben én meglehetősen tehetetlen voltam, átéreztem az abszolút halálfélelmet. [...] Mindig, mindig köszönjük meg az Istennek, hogy engem ott megmentett, és örvendjünk és legyünk hálásak, hogy most már hosszú időre megszűnt az életveszély számomra, és ez a sebesülés talán még a viszontlátást is meghozza.²⁰

Magyarország, 1944. VI. 5. Hétfő

Közben kipakoltak bennünket a vonatból,²¹ de nem kórházba kerültünk, mert az tele van,²² hanem egy sebesültgyűjtőhelyre, ahol harmincan fekszünk földre fektetett szalmazsákokon. Böven van itt poloska is. Nem valami szép itt, de van egy otthonunk és egy tábori postaszámunk (40828/2. Zug²³). Jót tenne, ha kaphatnék egy súlyos bombatámadás-károsodást közlő táviratot, akkor megpróbálhatnám elérni, hogy hazai kórházba juszak. Ezek csak képzelgések, de talán megvalósíthatók. A helység neve Sepsiszentgyörgy, egy kedves városka, ma délután körül akarok nézni egy kicsit benne. Megpróbálok levélpapírt is vásárolni, szívesen írnék a szüleimnek is már, mondd meg nekik, kérlek, hogy nincs levélpapírom, és egyelőre pengőm sincs, hogy vegyek. Van itt minden, bor, pálinka, sütemény, de minden csak pengőért, így tantaluszi kínokat élünk át. A sebemet a sebesülésem óta még senki sem nézte meg, holott egy jókora kis luk van a hátamban, ami igen rendszeren fáj is. A háborúnak nemsokára, nemsokára vége kell hogy legyen. Örületes for-

mákat vesz fel. Egyelőre mindenesetre biztonságban vagyok, és fedél is van a fejem felett, és ami a legfontosabb, hogy Te ne legyél szomorú, én valóban hiszem, hogy talán még vizionáljuk egymást; Isten eddig ugye mindig megsegített [...], továbbra is bízunk kell benne, és hálásnak lenni. Itt van velem új barátom, Jansen is, és ez valóban nagyon-nagyon sokat jelent; így nem vagyok egyedül.

Sepsiszentgyörgy, 1944. VI. 5. Hétfő

Eladtam az öngyújtómat, és így legalább levélpapírhoz jutottam. Általában minden délután 2-től 5-ig van itt kimenő, de a cukrászdák és a kocsmák gyönyörűségei mellett el kell mennünk. Van ebben a szépséges kisvárosban egy csodaszép promenád is, tele boldog párokkal, szépséges asszonyokkal és lányokkal, tarka és szép élet, amely nélkülünk pereg le. Mi nyomorultak valóban »távol a hazától« élünk. Ha a Jassy körüli támadás rémes napjai és az életemért való futás után valódi jótétemény is ismét fedél alatt, ha még a földön is, aludni, mégis, jó lenne hamarosan továbbállni innét, mert talán akkor volna valami esélyem Németországba jutni.

A kilátás arra, hogy Németországba jussak, még nem szűnt meg teljesen, de azért nagyon valószínűtlen. Reménykedjünk, reménykedjünk, és legyünk mindennek ellenére hálásak.

Abban is bízom, hogy a háború hamarosan véget ér; egyszerűen nem tarthat már sokáig; hisz minden emberi dolognak megvannak a határai. A katonák hangulata mindig egyforma, arra nem sokat adok, mint ahogy a süket szövegelésekre sem, de abban hiszek, hogy súlyosabb és realisabb dolgok elvezetnek a háború végéhez...

Isten fogadjon kegyelmébe bennünket [...], hogy újra együtt lehessünk, egészségesen és szenvedéseink és szükségünk súlyától meg nem törve. Egy kellemes kis udvaron ülök, körülvéve vastag, sűrű, virágzó gesztenyefáktól, amelyek egy szép épület előtt állnak; nyugodtan fogok aludni az éjszaka, van mit ennem, sőt még van mit szívnom is.

Gyűlölöm a háborút, teljes szívemből gyűlölöm a háborút, és minden dalt, minden szót, minden gesztust, és mindenkit, aki valamiképpen valami mást is érez a háború iránt, mint a gyűlöletet. Hiszen oly mértékben értelmetlen, és a politika oly mértéktelenül aljas és romlott, hogy egy ilyen háborúba kezdeni és azt ilyen embertelenül sokáig fenntartani soha sem lehet igazolható...

Isten a tanúm, hogy én aztán igazán ismerem a háborút, a háború minden formáját és lehetőségét, és én mondom Neked [...], hogy ne higgy el semmit abból, amit a háborúról kinyomtatnak vagy kinyomtatnak, ha nincs átítva a katonák szenvedésével és annak szenvedésével és valódi pátoszával, aki írta, mint ahogy Wiechert könyveiben²⁴ és Alverdes kis novelláiban²⁵ volt. Nincs itt semmi humoros, vicces, semmi az újságok esztelen, bűnös, süket szövegeléseiből, ó, kérlek, kérlek Téged, ne higgy ebből semmit sem...

Ó, csak egy kívánságom van, Isten adja, hogy minél hamarabb élve és egészségesen hazajuthassak, legalább még annyi egészséggel és erővel, hogy nekiláthassak a munkámnak.²⁶ Bár szenvedjünk szükségét, legyünk szegények és nyomorogjunk, ez mind annyira mellékes, csak Veled lehessenek és dolgozhassak...

Magyarország, 1944. VI. 7. Szerda

Reggel az idő nagyobb részét azzal töltöttem, hogy némileg feljavítsam a nagyon rossz állapotban lévő ruházatomat. Összevarrtam a lukakat a nadrágomon, befoltoztam a zubbonyom hátán lévő szilánknyomokat. Mind ez idáig nem sikerült új és tiszta inghez jutnom. Nincs itt semmi, még egy csésze se az iváshoz vagy egy kanál az evéshez. Így mindig türelmesen megvárom, míg a többiek befejezik az étkezést, és aztán a legszükségesebbeket kölcsönkérem. Az egyetlen és utolsó pár zoknimat is kimostam ma reggel és kiakasztottam a napra, hogy a délutáni kimenőre megszáradjon. Tegnap délután hosszú sétát tettem új barátommal, Jansennel;²⁷ nagyon szép és békés itt minden, de nem tudok igazán örülni ennek, a háború nem engedi, hogy bárminek is tiszta szívből örülhessek. A kime-

nőnk végén, abbéli törekvésünkben, hogy német pénzünket átváltoztassuk pengővé, egy német pékségre akadtunk, ahol a fiatalasszony meghívott bennünket a lakásába.²⁸ Itt elmesélte nekünk, hogy egy düsseldorfi katonához ment férjhez, aki itt volt mint megszálló katona, és aztán Sztálingrádnál elesett. Egy kislány futkosott körülöttünk, egy hónapos volt, mikor az apja elesett. Az asszony nagyon ideges és nyugtalan volt, a gyász valóban tönkretette, de mégis volt „tartása”, ahogy mondják. A háború korlátlan brutalitása nyomasztóan hatott lelkemre; itt az ártatlanul játszó szőke kislány, az apja meg végtelen messze, eltemetve valahol Oroszországban. És a háború milyen megsemmisítő pontossággal talál el mindent, ami német: még itt, Magyarországnak ebben a békés szegletében is. Oly sokaknak a sorsa oly sokkal nehezebb és szomorúbb, mint a miénk, hogy mi sohasem panaszkodhatunk.

Tegnap este mindannyian nagy izgalommal és várakozással fogadtuk a hírt a nyugati invázióról.²⁹ Ó, milyen szívesen lennék most ott. Bizonyára mégiscsak szebb olyan ellenséggel szembenállni, mint az angol, és nem ezzel a zűrzavarral és az oroszok átláthatatlan borzalmával; és az a front nincs is olyan messze Töled. [...] Ez egy hihetetlenül fontos esemény, ez az invázió, ez valóban meghozhatja még ebben az évben a döntést a háborút illetően; hát nem lenne nagyszerű, ha végre a vég kezdetének jele számunkra felvillanna; ó, ennek az örült, bűnös háborúnak rövidesen be kell fejeződnie. [...] Még nagyon sokat kell Neked elmondanom a háborúról és a hadviselésről. [...] Minden lényegeset el kell Neked mondanom. 8-14 napig a legjobb talán, ha ismét a 48681C címre írsz, mert én négy hét múlva ismét a századomnál leszek, és nem tudom, mennyi időre van szükség a postának. De erről még közelebbit is írni fogok Neked, időlegesen írok a 40828 2. Zug címre. A postának három hét alatt kell ideérnie, és addig minden biztonnal itt maradok, és így minden, de minden nap örülhetek a postának.

Sepsiszentgyörgy, 1944. VI. 7. Szerda

Az az idő, amikor már számíthatok a postára, most újra közelebb van, sokkal közelebb, hiszen már tíz napja itt vagyok,³⁰ és legalább annyit remélek, hogy időközben értesítettek a sebesülésemről. A sebem az utóbbi napokban nagyon sajnó, gondolom, ez már a gyógyulás megindulásával függ össze. Elég nehezemre esik megmozdulni, és fekvésem minden tevékenység nehéz, mindenekelőtt az zubonyom húzódása fáj. Nem nagy fájdalom, de mégis nagyon terhes, mindenesetre nem hagyom, hogy a kimenőimet akadályozza, hiszen ez az egy dolog teszi életünket elviselhetővé; sétálni, poloskát fogni, és a lehetetlenül vastag és száraz vajjas kenyereket magunkba gyömöszölni, ebből áll körülbelül a fő tevékenységünk. Ó, alapjában véve most az a fő tevékenységem, hogy Jack Jansen barátomat hosszú és nehéz beszélgetésekben meggyőzzem a keresztény igazságokról; aztán sokat sakkozunk is egymással; ő nagy mester ebben, és sokat tanulok tőle, ahogy ott ülünk a szalmazsákjainkon, a sakkasztalával a térdeink között, és időközben, a nehéz lépések közti szünetben poloskákat nyomunk szét. Ha van sok pénzünk, néha megiszunk együtt egy jó pohár bort, de minden nagyon drága, és így legtöbbször megelégszünk azzal, hogy a csodálatos parkban a padon csücsüljünk, disputáljunk és a magyarokat figyeljük. Úgy nagyjában és egészében – ahogy mondani szokás – finom életünk van, de én utálom, mint a pestist, hogy szép fiatal életünk így elcsordogál, már a hatodik szép nyár. [...] Mi mindannyian abban reménykedünk, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, még ezen a nyáron, Isten adja.

Egészen váratlanul éppen az orvosnál kellett jelentkeznem az ortopédiai kivizsgálás miatt, s most megtudtam, hogy holnap Debrecenbe vezényelnek, mert itt nincs mód ortopédiai vizsgálatra; ó, így is valamennyivel közelebb kerülök Németországhoz, de a posta miatt ez igen szerencsétlenül jön, és a legszerencsétlenebb, hogy így Jack Jansen barátomtól is el kell válnom. Ez nekem sokat, nagyon sokat jelentett, ragyogóan megértettük egymást. [...] Egyelőre erre a címre írd, amíg Debrecenből nem írtam meg, hogy ott maradok-e, vagy sem. Tulajdonképpen már belenyugodtam abba, hogy innét ismét Jassyba kell visszamennem, de most újabb remények ébrednek bennem, mert Debrecenből Budapest vagy Bécs már nincs olyan messze; ó, ne éljük bele magunkat balga reményekbe,

de nem lehetetlen, semmi sem lehetetlen. [...] Hamarosan ismét hírt kell kapnom Tőled, még a talán megmentést jelentő távirat reményéről sem mondtam le egészen. Ó, nem lenne semmi, szabadság, s aztán ambulánsan Ahrweilerbe...³¹

De ne csináljunk túlságosan rózsaszínű terveket, egyelőre örülünk annak, hogy ily módon a Jassynál húzódo front borzalmas veszedelmeiből kimenekültem. Mire újra oda kell mennem, bizonyára csendesebb lesz már ott is...

Csodálatosan enyhék és szépek ezek a nyári esték; hihetetlenül szép lehetne az élet, szép és ragyogó [...]; Ó, a háborúnak ez az embertelen kegyetlensége valóban túlságosan brutális és túlságosan sokáig tart már ez a kaland; egyszer csak meg kell hogy váltsanak bennünket ezektől a gyalázatos gazemberektől...

Magyarország, 1944. VI. 9. Péntek

Ma hála Istennek kaptunk egy kis előleget a zsoldunkból, és most abban a helyzetben vagyok, hogy sok mindent megengedhetek magamnak. Először is a sebesültgyűjtőhely rémesen gyenge levese után egy elsőrendű ebédet vettem magamhoz, amely egy soha nem látott méretű, hatalmas sült borjúhúsból, krumpliból, főzelékből és hozzá való csodálatos fehér kenyérből állt; és hozzá természetesen bor; az egész 6 pengőbe (= 3.60 Mk) került. (Bocsásd meg, hogy az árakat is ideírom, de a zsoldom 10 naponként 25 pengő). Aztán átadtam magam egy hajfodrász szépítő művészetének, aki haját vágott (és a szőröket az orromból és a fülemből is!), és négyzseres hajmosással távolította el a hajamból a Jassy környéki támadás porát; különben egy fantasztikus szalon, csak tükrök meg ezüstpapírral kitapétázott falak vannak benne; határozottan szédülés fogott el, mivel még állandóan forgattak is. A hajmosásnál három alkalmazott volt jelen, egyik tartotta a mosdótálat, a másik a folyékony szappanos üveget, a harmadik öntötte a vizet, és mosott, de olyan erővel, hogy a régi sebesülésem majdnem úgy fájt, mint az első napon.³² De ez a tortúra mindössze 3 pengőbe került, és utána mégiscsak jó érzés és megelégedettség töltött el. Utána megengedtem magamnak 2 pengőért egy adag fagyalaltot igazi tejszínhabbal. De a legfantasztikusabb mégis az ebéd volt, és azt kell mondanom, hogy az árak relatív elérhetőek tetszenek. [...]

Az emberek itt szinte kivétel nélkül hihetetlen módon szépek, úgy értem, hogy igen nagy százalékukban szépek, valóban, még sohasem láttam ennyi szép és jól öltözött nőt, mint itt, és ez csak egy kisváros 16 000 lakossal! Szép volna itt álmodozni, a parkban ülni és ezeket a kellemes embereket figyelni, de én mégis kifejezhetetlenül nyomorultul érzem magam.

Ma reggel a kötözésnél először láttam meg a sebem egy tükörben – véletlenül; elég ijesztően néz ki, a legnagyobb épp akkora, mint egy hársfalevél,³³ ott, ahol a legnagyobb szilánk behatolt, fölötte még egy seb két kisebb szilánktól, körülbelül olyan nagy, mint egy szilva. Szinte egyáltalán nem fáj, és teljesen veszélytelen, de az ember mégiscsak megijed, ha testét így deformálva látja; mily örülség a háború! Valószínűleg sokáig fog tartani, míg a seb begyógyul. Négy hétnél, mint ahogy először gondoltam, biztosan tovább. Így legalább biztos lehetek abban, hogy még itt kapok postát Tőled, és talán, talán egy táviratot is!³⁴ Ó, én nagyon reménykedem ebben. [...]

Sepsiszentgyörgy, 1944. VI. 10. Szombat

Nos, hogy most pengőm van, egy kicsit szabadabban mozoghatok, és sokkal nagyobb szabadságban és örömmel vethetem magam az életbe. Mégiscsak különös és titokzatos, hogy a pucér, pőre pénz az ember életérzését mennyire befolyásolja. Sajnos nincs meg az az akarat bennem, ami ahhoz kellene, hogy független legyek tőle. [...] A Jassy melletti rémes napok emléke már nem tölt el valós rémülettel és már nem terhel meg nagyon; ó, mindössze 10 napja volt, hogy megsebesültem, és mégis úgy tűnik nekem, mintha hosszú, hosszú, hosszú idő telt volna el azóta, hogy ott voltam. A háborúnak ez a kimondhatatlan rémsége olyan könnyörtelen, egy másodpercet sem felejték el egyetlen napból sem,

és nem is szeretnék felejteni; de azt szeretném, hogy az emlékek nyomasztó, szörnyű halma megszűnjék, amely súlyos és titokzatos, mint egy rémálom.

Tudod, nagyon, nagyon értékesek nekem a háborús emlékek is, de szeretném, ha én uralnám őket, és nem ők engemet... Ó, úgy szeretnék erről Veled beszélni, a modern fegyverek infernójáról és az apokaliptikus »értelmetlenségről«, amivel az embereket oly gyakran feláldozzák; semmi sem értelmetlen, mert mindent és mindenkit Isten irányít, de emberi és katonai szempontból annyi minden értelmetlen.

Csak azt tudom, hogy a háború gaztett, egy abszolút gaztett, a legrosszabb! Magában foglal minden más gaztettet, mindet, mindet...

Ez a háború is Nyugaton fog eldőlni, és remélem, hogy hamarosan eldől. Egyelőre Európa nyugati fele olyan fontos, hogy ott születik meg a döntés. Isten tudja, hogy alakul akkor a jövő.

Undorít a háború, fokozatosan egy örületes zűrzavarba fordult, nincs már hit és nincs már öröm és nincs már lelkesedés, és a gyalogságunk szenvedése elérte végső határát; a tisztek nem sokat érnek már, és a katonák újabb és újabb sebesülésben reménykednek, amely kiszabadítja őket a pokolból. De én gyűlölöm a katonakórházak poklát is. És én gyűlölöm az egyenruha poklát is, magát az egyenruhát...

Sepsiszentgyörgy, 1944. VI. 10. Szombat

Szüleinek és testvéreinek

Kedveseim, valóban rossz a lelkiismeretem veletek szemben, nagyon ritkán írtam Nektek, s akkor is keveset, de a körülmények itt nem a legjobbak az íráshoz. A padlón fekszünk, eszünk, iszunk, és az írás is a padlón történik; nem valami felemelő. Az étel is rossz, de azért az jó, hogy az ember – nem úgy, mint a kórházban – itt mindennap kimehet. Eddig pengő hiányában nagyon korlátozott volt a szabadságom, de most frissen kaptam zsoldot, és így vitorláim is jobban dagadnak. A városka hihetetlenül szép, tiszta és bájos. Az emberek csodálatosan szépek, valóban, még sohasem láttam ennyi szép és láthatóan el nem nyűtt nőt és férfit. Szép lenne, ha nem kellene az embernek az egyenruha nagyon is gyűlölt és csúf börtönét mindenhová magával cipelnie – cigaretta, sütemény nincs sok, de kielégítő mennyiséget lehet kapni, ha pengőd van, és nagyszerűen lehet ebédelni jegy és egyéb korlátozások nélkül; tegnap épp egy ilyen ebédet engedtem meg magamnak borral, és aztán még fagyaltot is valódi tejszínhabbal.

De mindez oly nevetségesen jelentéktelen, és a háború valóságához viszonyítva nem nyújthat egy csöppnyi vigaszt sem. Nincs nagyobb gazság és brutálisabb valami, mint a háború, és én gyűlölöm teljes szívemből, és gyűlölöm mindazokat, akik szeretik vagy akár csak megtűrik!

Valószínűleg ide még postát is kapok, ez az egyetlen vigaszom. A seb a hátamon meglehetősen nagy, egy hársfalevél nagyságú, épp olyan nagy, mint az ifjú Siegfried sérült helye. Gondolhatjátok, milyen sokáig tart, amíg egy ilyen seb begyógyul. Talán mégiscsak sikerül ezzel a sebbel Németországig eljutnom. De ha ez nem is következik be, ne aggódjatok miattam, mindeddig Isten valóban csodálatos módon megóvott, és minden sebesülésnél³⁵ felfoghatatlan szerencsém volt; ez a hüvelykujj nagyságú szilánk is, ha két centiméterrel beljebb, a tüdőbe megy, kétségtelenül súlyosan megsebesített volna. Valóban, én közvetlenül és feltétel nélkül rábízom magam Isten segítségére, és Nektek nem szabad aggodnotok. Köszönök Nektek mindent, mindent, szívből üdvözöllek Benneteket, és kérek még egyszer: ne aggódjatok.

Fiatok és testvéretek: Hein³⁶

Sepsiszentgyörgy, 1944. VI. 11. Vasárnap

Ma reggel már légiriadó volt itt is, és néhány órán át egy szörnyen dohos krumplispincében gubbasztottunk. Meglehetősen késéssel aztán megtartották a misét is. Ó, olyan boldog vagyok, hogy itt minden vasárnap elmehetünk a misére; talán néha hétköznap is el-

mehetnek a magyar templomba,³⁷ de reggelenként mindig nyolc óra van már, amikor ki-nyitják a kapukat.

Időközben vasárnap délután lett, és már örültünk, hogy az éhséget, amelyet az igen híg kórházi leves okozott, egy fantasztikus estebéddel ütjük el, de már három óra van, és még mindig egy meglehetősen nagy fejes vizitjére várunk, aki – úgy látszik – mind a három-százunkat egyenként és igen alaposan szemügyre akar venni, mielőtt kimenőre mennénk...

Közben beesteledett, a német családnál voltunk, és kávéztunk velük, és aztán kényte-lenségből sokáig beszélgettünk; ó, én nem szeretem az ilyen kötelezettségeket, és boldog vagyok, ha holnap ismét minden megkötöttség nélkül mehetnek kimenőre. [...]

A hasamon fekszem siralmas fekvőhelyemen, ez meglehetősen nehéz testtartás a háta-mon lévő nagy lukkal, de egyszerűen nincs más lehetőség, mert a falhoz aztán tényleg nem támaszkodhatom, és az egyetlen asztal a szobában, amelyben 35-en vannak, éppen ötnek lenne elég; sokan fekszenek itt kar- és lábsebesüléssel, nekem még egészen jó sorom van.

Magyarország, 1944. VI. 12. Hétfő

Ma kegyetlenül meleg, forró nap van, minden örületesen izzik; azok az órák, amelyeket nekünk, 32 főnek, itt ebben a hatalmas tanteremben kell összezsúfolva eltöltenünk, félér-nek egy kínzással; de tulajdonképpen nekem katonaként még soha sem volt ilyen jó dol-gom. Gyakorlatilag ugyanis csak a napi viziten kell jelen lennünk, és különben szinte min-dig a városban lehetünk; valóban szégyenletes dolog lenne panaszkodni... Gondolhatod, hogy most szívesebben lennék Nyugaton, bár ott a harcok bizonyára súlyosabbak, mint talán Keleten bármikor is voltak. Keleten olyan elveszettnek érezzük magunkat mi, nyu-gatiak; néhány sarkában már Jassy is majdnem oroszos volt, és még itt is minden olyan idegen, olyan szomorúan szép, mint ahogy bizonyára Ausztria³⁸ kisvárosaiban is valami hasonlót találni; a Balkán lehelete az, ami idegenül érint meg bennünket. Ó, úgy vágya-kozom a Nyugat oltalmára!

Itt a napok, az esték teli vannak kimondhatatlan szépséggel, milyen szép lenne, ha az em-ber este sétálhatna egyet, és élvezhetné ezt a csodálatos levegőt és a csendes, hűvös éjszaka valóban édes vigasztalását. Ehelyett már korán, 5 órakor vissza kell térnünk silány fekvőhe-lyünkhöz, ezekhez a poloskás szalmazsákokhoz. Délelőtt és este mindig egy órát töltök a po-loskairtással, undorító egy foglalkozás, de szükséges, ha az ember nem akarja magát teljesen elhanyagolni. És mégis, úgy élünk itt, mint a királyok, és tudjuk is ezt; ó, mi valóban tudjuk, hogy nekünk jó sorunk van azokhoz képest, akik odakint a nyomorúságukban kuporognak.

Ó, hamarosan véget kell ennek érnie, azt gondolom, ez egyszerűen nem mehet így tovább, és az Istennek, az Istennek hamarosan meg kellene bennünket váltania, én hiszek is ebben. Ki tudja, hogy alakulnak a dolgok Nyugaton, remélhetőleg szükség lesz ránk ott hamarosan.

Debrecen, 1944. VI. 18. Vasárnap

Hosszú és sok állomásos út van mögöttem ismét; fantasztikus, hogy május 17-én, tehát egy hónapja indultam el Bitschből; ebből a harminc napból tizennyolcat szó szerint a vonaton töltöttem; először Bitschtől Jassyig tízet, aztán sebesülten vissza ötöt, majd most is-mét hármat. 15-én délben indultunk S.[epsiszengyörgy]-ből, rettenetes hőségben egy ma-gyar személyvonattal, de nemzetközi társaságban, így mentünk késő éjszakába nyúlva Ma-rosvásárhelyig, ahol aztán az éjszaka hátralévő részét egy katonai szálláson töltöttük, 10 fős priccseken, szalma és takaró nélkül. A következő délutánig volt aztán időnk, hogy meg-nézzük magunknak ezt a rendkívül bájos fürdővároskát; én azonban furcsán éreztem ma-gam, és aztán ki is derült, amint újra a vonatban ültünk, hogy magas lázam van; a követ-kező nagyobb állomáson aztán kiszálltam és orvoshoz mentem, egy zseniális fickó kezé-be kerültem, szó szerint rám sem nézett, felírt egy Pyramidont,³⁹ és fekvést rendelt el. Az-tán – a földön is – remekül aludtam, és a következő reggelén aztán felszálltam egy pom-pás kórházvonatra, amelyik sajnos csak idáig hozott el, és először a kórházba mentem, de

mivel még tele voltam poloskával, ismét a sebesültgyűjtőhelyre kerültem. Feszülten várom a további fejleményeket. Mindenesetre ez a hely már meglehetősen közel van Németországhoz, és így reménykedhetünk.

Egy nagy, fantasztikusan berendezett leánygimnáziumban vagyunk elhelyezve:⁴⁰ a folyosókon mindenfelé nagy tablók függenek, fényképmozaikok a diáklányok kávécsészé- alj méretű fotóiból összeállítva, tanáraikkal és tanárnőikkel évfolyamonként összefogva, mind vezeték- és keresztnévvel; így az ember zavartalanul és alaposan tanulmányozhatja a diáklányokat, egyszerre nevetséges és megható az egész.⁴¹ Innét minden irányban nagy, célszerűtlen és szép házak láthatók, ilyenek képzelem el szülőházadat Pilzenben: k. u. k. építészet, célszerűtlen és hangulatos, igen tágas helyiségekkel.⁴²

Tábori postaszámom: 13115 1. Zug

Debrecen, 1944. VI. 19. Hétfő

Egyelőre a leányiskola legmagasabb emeletén lakom a még nem poloskátlanítottak szobájában. Tegnap este előre örülve a poloskátlanításnak, megtakarítottam magamnak a szokásos esti vadászatot, és ma reggelre a következmények valóban megrázóak voltak. Hát nem valóban paradox, hogy poloska nélkül jöttem el a frontról, és most, miután már jó néhány egészségügyi intézményt megjártam, reménytelenül elleptek a poloskák. Fehérneműm egészen rémesen néz ki. Még ugyanaz, amit Bitschben viseltem; tudod, az alsónadrág szárát fel kellett vágnunk, mert különben nem tudtam felhúzni. [...] Az ingemet természetesen a szilánkok szétszakították, és nagyon véres is lett; és mivel a vér ilyen melegben néhány nap után már igen kellemetlenül szaglik, a zsebkéssel egyszerűen egy nagy lukat vágtam bele, amekkora a vérfolt volt, s amely nagyjából a kötés nagyságának is megfelel; a zubbonyom is természetesen szakadt a szilánkoktól, és belülről véres és gennyes, de ez még csak elmegy, a nadrágom viszont teljesen nevetséges, a legrosszabb azonban a zokni, az egyetlen pár zoknim! A poloskátlanításnál mindennek meg kell változnia, alig várom már! Ma reggel ortopédiai vizsgálaton is voltam, minden eszközzel el akartam érní, hogy ortopéd cipőt adjanak, de csak méretre készült betétet írtak fel. Ezt az alkalmat felhasználtam arra is, hogy megnézzem magamnak egy kicsit a várost és a maradék pengőimmel a felszerelésemet egy kicsit feljavítsam borotvaszappannal, tükörrel és borotvakészülékkel, ezenkívül írópapírral, a leginkább létfontosságú dolgokkal!

Debrecen nagyváros, az első magyar nagyváros, amit közelebről megnézhetek, a pályaudvar környéke alaposan lebombázva,⁴³ a központjában tarka és forgalmas, varázslatos élet.

A magyarok magatartását velünk szemben nehéz leírni, abszolút ellenségességet még nem tapasztaltam; legtöbbször egy igen rugalmas passzív barátságosságot, amely »nem kerül semmibe«. Gyakran azonban igazi barátságot is lehet érezni; a nép nagyon szimpatikus, van benne valami természetes szépség és elegancia és jó modor, és azt gondolom, Magyarország szellemileg is romlatlan, nagyon természetes és mégis kiművelt. Nekünk mindezeket az idegen országokat együtt is meg kellene néznünk, ezt az ijesztő Romániát is, nagyon örülök, hogy Románia balkános rothadásából kikerültem. Jassy ugyan szép város volt. A fehér házaival és zöld fáival a napsütéses dombokon, és elegáns utcáival, de a városnak borzalmas szaga volt, ami nekem teljesen ismeretlen volt, és amit csak akkor tudtam azonosítani, amikor sebesülésem után több napig ki volt téve az ingem a napsütésnek: A régi, bomló vér szaga volt, ami Jassy utcáit, boltjait, kocsmáit belengte.

Ismét egy jó darabbal közelebb kerültem Németországhoz, sok száz kilométerrel közelebb.

Debrecen, 1944. VI. 21. Kedd

Tegnap nem tudtam Neked írni, korán ott kellett lennem a poloskátlanításnál, amely igen hosszú ideig tartott, és este nagyon kimerülten és éhesen jöttem vissza; ezenkívül hőemelkedésem is volt, ami még mindig tart és az ágyhoz szegez. De a legkisebb mértékben sem kell aggódnod, az állapotok elképesztőek: mintha kaszárnyában lennénk, és orvost nem is

látunk, de én megteszem a magam érdekében, amire szükség van, ha az egész épületet is fel kell ordítani egy orvosért; szívem és tudóm panaszmentes, szóval nyugtalanságra vagy izgalomra tényleg nincs ok.

Debrecen, 1944. VI. 22. Szerda

Jó gyógyszerek segítségével ma már sokkal jobban vagyok, teljesen lázmentes, mindenesetre a tegnapi magas láz okát még nem tudták megállapítani, ahogy az egy héttel ezelőtti okát sem. Az igen erős fejfájáson kívül azonban továbbra sincs más bajom, de ez is megszűnt egy igen erős adag Pyramidontól. Mindenesetre a gyógyulásom időpontja ezzel egy kicsit kitolódik, és én örülök, hogy megnyugtathatlak, mert a betegségem biztosan nem súlyos; étvágyam és a cigarettaéhségem még mindig megvan [...].

A légkör sem valami kellemes itt, mintha kaszárnyában lennénk, minden rettenetesen hangos és piszkos; jobban örülnék egy szabad katonai életnek, de hát türelemmel kell lennem, amíg a sebem begyógyul, és a különös láz okának is nyomára jutnak.

Minden arra való itt, hogy a katona betegségének az idejét, ha csak nem halálos beteg, megutáltassák. A háború ötödik évében most tömegével fordulnak elő perverz dolgok, olyan szívesen beszélnek még Neked sok mindenről, de nem megy az írás,⁴⁴ ó, nekem nem megy semmi.

Debrecen, 1944. VI. 23. Csütörtök

Már négy napja megszakítás nélkül ágyban vagyok, fejfájással és magamban szőtt tervekkel és reményekkel kínlódom, hogy lehetne Németországba jutni; ó, jól vagyok én, a fejfájásom a fekvéstől meg a bőségesen adagolt gyógyszertől alábbhagyott, a sebem is gyógyul, ha nagyon lassan is; még mindig abban reménykedem, hogy a végső felgyógyulásomig, amely még néhány hétig eltarthat, valami nagy és új dolog történik, amely sorsunkat jobbra fordítja. Nagyon szeretnék a nyugati frontra jutni. Valóban, habozás nélkül, sebem és enyhe lázam ellenére azonnal önként jelentkeznék, csak hogy kiszabaduljak a zűrzavaros Kelet karmaiból. Átkozottul veszélyes lehet most ott, de mégis sohasem annyira borzadályos és teljesen vigasztalan, mint Keleten. Hiába, mi nyugatiak vagyunk. Itt Magyarországon a viszonyok már lényegesen európaiabbak. Én tulajdonképpen szeretem a Keletet. Te tudod, még Oroszországot is szeretem ma is,⁴⁵ de a háborúnak itt szörnyű arca van; az oroszok tényleg értenek hozzá, hogy megrémítsenek bennünket, ismerik »érzékeny« lelkedet, hangulatainkat, és azt hiszem, hogy szeretik Oroszországot és szenvedélyesen védik.

A mi itteni lázmérő nővérünk egy orosz orvostanhallgató, egy alacsony, erős lány igazi csalafinta hagymaarccal és szénfekete, okos szemekkel; minden gúnyos megjegyzést a szovjetekről vagy az oroszokról valóban igazi felháborodással utasít vissza; a kérdés csak az, hogy önként vagy kényszerből került a német hadsereg kerekei közé. De hát ki tudja ezt átlátni. Az egész útvonal – odafelé éppúgy, mint a fájdalmas visszautamon – tele volt menekülőket szállító vonattal; többnyire parasztok, akik a hosszú, hosszú utat hónapokig kocsival és lóval teszik meg, aztán elveszik tőlük a fogatukat, és szerelvényekre teszik őket; fantasztikus népkeverék, tarka és élénk, asszonyok, gyerekek, férfiak, vének, mindenki mindenkivel, takarók és tűzhelyek vannak begyömösölve a vagonokba a formula szerint, amit tehervagonokon már bizonyára láttál: »8 chevaux – 40 hommes«. Mivel eddig még nem egyszítottam mint ló, nem tudom, hogy érezheti magát egy vagonban »8 chevaux«, de a »40 hommes« életmódját jól és közelről ismerem. A menekülők közül sokakat útközben kiszállítanak és beállítják őket vasúti pályamunkára, mert egész Magyarországon lázasan dolgoznak a vasúti vonalak javításán. A legtöbb menekült bizonyára Németországban, a gyárakban végzi.⁴⁶ Ó, ez egy egészséges, virágzó nép, szép férfiakkal és nőekkel, egészséges és életerős; ha mi a háborúból hazatérünk, biztosabban és erősebben fogják helyüket az életben megállni, mint mi, vagy legalábbis mint sokan a katonák közül. Hiszen mégiscsak igaz, nekünk mindannyiunknak az élet, az emberi élet teljesen idegen, bár életko-

runk szerint az élet forgatagában kellene állnunk, elteve a munka és a nehézségek leküzdésének örömeivel, a saját erő fölött érzett jókedvvel. Ezt az életet mi bizony nem ismerjük. Ó, sok nyugtalanító zavart fogunk a háború után megélni. A kis, tizennyolc éves lányok életrevalóbbak lesznek, mint mi, és az iskolás fiúk ki fognak nevetni bennünket – ó, én nem félek ettől. [...] Én valóban megtanultam, hogy minden helyzetben eligazodjak, és én a munkámnak is szenvedéllyel és szeretettel fogok nekilátni, és nem fogok sem gúnytól, sem nehézségektől megijedni.

Ó, de milyen keserű, hogy az élet elmegy mellettünk, nem igaz? Ezek a júniusi esték, ó, mind a csodálatos tavaszi nap és a sok-sok aranyló nyári nap, amely még jön [...]. Vajon mi lesz belőlünk? Annyira beleéltem magamat abba, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, hogy magam is gyakran megrémülök, ha annak lehetőségét mérlegelem, hogy másképp is fordulhat.

Debrecen, 1944. VI. 24. Péntek

Ma megtudtam azt is, hogy az én váratlan lázam és a velejáró bágyadság valószínűleg az úgynevezett »volhiniai láz«, egy nagyon elterjedt és némelyektől nagyon kedvelt katona-betegség, amelynek okozóját, azt hiszem, még nem ismerik. Egyáltalán az orvostudomány meglehetősen gyenge lábakon áll, ha nem olyan konkrét dolgokról van szó, mint egy fejlövés vagy vas a keresztcsontba. Mind a két orvos, akiknek mi itt ki vagyunk szolgáltatva, tudományuk különösen gyenge képviselői. Engem is meglepett, hogy az egészségi állapotom teljes helyreállításához még három-négy hét szükséges; így – három nap bevetésre – összesen nyolchetes kórházi tartózkodás esne! Hát nem egy örület ez, ez a háború? Bár csak hamarosan véget vetne már Isten ennek a bűnös játéknak! [...]

Öreg koponyám van, és a fejlődésemtől és a sok dohányzástól szinte mindig szédülök, és öreg, öreg vagyok én; ó, megöregedtünk, anélkül hogy fiatalok lehettünk volna. Nem volt »ifjúságunk«, valóban szőröstül-bőröstül felfalta ez a bűnös háború, ez az örület!

Még mindig szorongással gondolok vissza a Jassynál megélt napokra, nemcsak a leírhatatlan kínok miatt és az abszolút emberi rémület miatt, hanem mindenekelőtt azért, mert én ezeknek a napoknak minden órájában a felső katonai vezetés bizonytalanságát és tökéletes csődjét tapasztaltam és éreztem, és egy katona számára, akinek kész kell lennie arra, hogy életét adja, az a legrosszabb, ha azt kell mondania magának, hogy ennek stratégiai-lag semmi értelme sincs, s másokat »értelmetlenül« lát elesni. [...]

Nagy kár, hogy Jack Jansen barátomat Sepsiszentgyörgyön kellett hagynom, nagyszerűen megértettük egymást, és nagy vigaszt jelentett volna számomra, ha vele együtt utazhattam volna vissza. Hogyan állnak »Németország« esélyei, ez még teljesen bizonytalan; nem hiszek benne, de három-négy hét alatt sok minden történhet! Hamarosan talán postát is kaphatok Tőled, kíváncsi vagyok, hogy megy sorotok, és hogy hatott nálatok az invázió és a V1.⁴⁷

Debrecen, 1944. VI. 25. Vasárnap

Nagyon fáradt vagyok, talán a napokig tartó láztól, de különben minden tekintetben túl vagyok a veszélyen, a sebem is szépen gyógyul, túlságosan is szépen, mert legalább addig szeretnék itt maradni, amíg postát nem kapok Tőled. Mindenesetre még legalább három hétig itt maradok, és addig bizonyára kapok ide postát. Két hét múlva aztán időnként írhatok a régi tábori postaszámomra (48681C), mert ha körülbelül három hét múlva visszamegyek a csapatomhoz,⁴⁸ akkor a posta épp időben jönne. A legrosszabbra kell számítanunk, arra, hogy innét mindjárt a csapatomhoz kell visszatérnem, és egyébként pedig minden másban reménykedni, mert lehetőségek mindig nyílnak, és a rendelkezések is változhatnak; a mostaniak mindenesetre a helyzetnek megfelelően rettenetesen szigorúak, a Déli Hadseregcsoport parancsnoka esetenként még saját kezűleg is tisztogatja a katonakórházakat.⁴⁹ A háború tényleg fantasztikus formákat ölt. Én valóban az életem kockáztatásával is el szeretnék jutni a nyugati frontra, s nemcsak mert a Kelet elveszettsége és borzadályá elijeszt, hanem mindenekelőtt azért, mert a keleti frontnak ez a hatalmas sza-

kasza rémséges megnyilvánulásaival mértéktelenül nyomaszt. Ó, csak Jassy hadtápos kocsikkal megspékelt külvárosaira kell gondolnom, ahol rakodómunkások és őrmesterek kétes kinézetű román és zsidó nőkkel szórakoztak,⁵⁰ míg mi, két órával azelőtt, hogy a halállal szembe kellett néznünk, félig elrohadt krumplit hámoztunk; valami rettenetes füledt, fojtó levegő, összekeveredve a bomlásnak indult alvadt vér szagával, amely Jassy városát általában jellemezte; és Jassy meg volt spékelve hat vagy még több hadosztály utánpótlás-egységeivel, ez sok száz század!! Ó, és meglehetősen elől volt mindez, egészen elől, az ember hallotta még a tüzérségi tüzet is, és így húzódik ez a frontszakasz sok-sok száz kilométeren át, ezer kilométeren át is talán, és minél messzebb távolodik el tőle az ember, annál arrogánsabb lesz ez a hátramaradott bagázs.

Azt hiszem, hogy Nyugaton a légkör egy kicsit szabadabb és emberibb, mert a front ott még új, vagy ismét új; meg aztán onnét nincs olyan messze, olyan rettenetesen messze az otthonunk, és az ember reménykedhetne, hogy időnként még postát is kap, és a legkisebb sebesülés esetén is máris Németországban lennék! Csak át kéne rukkolnom a német határon, s máris minden rendben lenne. [...] A metzi tartalékos csapattestemnél is elérhetném talán áthelyezésemet a Nyugati frontra; ez sem lenne kevésbé nyugtalanító helyzet, de hát önmagában a háború nem a legrosszabb. Emlékeztetek Ernst Wiechert szavára; a legfontosabb és a legtalálób, amint én a háborúról olvastam, s amit saját tapasztalatommal is megerősíthetek. Tudod, mire gondolok, a *Namenlosban* áll, s azt mondja, hogy az, aki a háborúról akar írni, és lövöldözésről és gyilkolásról tudósít, éppoly kevésbé találja el az igazságot, mint aki a szerelemről beszél és a csókokat beszéli el...⁵¹

Kíváncsian várom a híreket hazulról, hogy hatott Rátok az invázió, hogy állnak az ügyek.

Debrecen, 1944. VI. 27. Kedd

Szüleinek és testvéreinek

Kedveseim,

a júniusnak, ennek a csodálatos, virágzó, valóban pazar hónapnak hamarosan vége, és ezzel »harcképtelen« állapotom ötödik hetébe lépek. Lényegében minden napomat elveszejti, megöli ez a bűnös háború. Továbbra is borzadályos kvartélyokban és ragadós takarók alatt élünk, de idővel az ember csak meggyógyul, ha mástól nem, hát a dühtől. Az oroszok nyári offenzívája is csak megindult, s bizonyára új meglepetéseket fog hozni. Mindenesetre most minden hét döntő a háború kimenetele szempontjából, erről meg vagyok győződve. Remélem, hogy józanok maradtok, és nem aggódtok miattam, akkor sem, ha Németországot kihagyva közvetlenül visszakerülnék az orosz frontra; hiszen nyilvánvaló, hogy nekem nagy szerencsém van, nem igaz? Csak hát szívesebben mennék a nyugati frontra, mert onnét minden körülmények között rövidebb lenne az út hazáig, és minden nagy háborús utazásunknak csak egy céljuk van: haza.

Szóval ne aggódjatok, és mindenki fogadja köszönetemet a tavalyi boldog tavaszi szabadságos örömeikért.⁵²

Mindannyitokat szívből üdvözöllek, különösen Anyát és Apát:

Hein

Debrecen, 1944. VI. 28. Szerda

A szigorúan elrendelt fekvés ellenére ma reggel engedély nélkül kirándultam a városba. Ez a kaszárnyaszerű kórházbörtön egy kissé beteggé tesz, és ugye már tíz napja megszakítás nélkül fekszem az ágyban. Különben kitűnően vagyok, nincs már lázam, csak mértéktelenül bágyadt vagyok, és betegségem utolsó maradványát most izzadom ki; ó, jót tett nekem, ha csak egy félóránysra is, újra civilek közt sétálhatni egy csodálatos enyhe júniusi reggelen. Izzadságban úszva tértem ide vissza, betegségemet most már végérvényesen »volhiniai láznak« minősítették, bár az orvosok még nem tisztáztak mindent. A sebem már majdnem teljesen begyógyult, a mély luk csodálatosan kitöltődött új hússal, most már csak a bőr hiányzik erről a »Siegfried-jegyről«.

Debrecen, 1944. VI. 30. Péntek

Mindennap izgatottan várom a postát, de itt úgy van, hogy csak négy-öt naponként van posta, mert az egészségügyi századunk Romániában van, és itt csak egy szakasz állomásozik, így a posta előbb Romániába megy és onnét jön ide vissza. Az utolsó postát 25-én osztották szét, és a legutolsó leveleket Németországban 14-én és 16-án pecsételték le, tehát tíz napig voltak úton. Én meg csak 18-án jöttem ide, és először rossz címet adtam meg (a helyes tábori postaszám 13115 1. Zug). Így még valószínűleg nyolc napig várnom kell.

A sebem már most elkezdett bőrösödni, de így is még három hétre lesz szükségem, hogy egyszer végre már élvezettel a hátamra feküdhessenek. A különös vér- és lázbetegség is kezdi erejét veszíteni, de még mindig meglehetősen magas lázam van, de azért jól érzem magam, csak nagyon gyöngye vagyok. Szerencsére van elég olvasnivaló itt. [...]

Ha szívem egy kicsit megnyugszik, és a szellemem felfrissül, akkor majd megpróbálom, hogy a sorsot saját erőmmel is segítsem mozgásba hozni. Hálás akarok lenni azért, hogy minden éjszaka nyugodtan tudok aludni, és tető van a fejem fölött. És ha aztán mégiscsak Jassyba kell visszatérnem, akkor is tovább fogunk reménykedni és imádkozni.

Éppen megnéztem egy filmet, amely a Bécsi Kongresszus idején játszódik.⁵³ Ó, az egész természetesen egy kimondhatatlan giccs, de mégiscsak van bizonyos valódi történelmi levegője; és látva az egyenruhák ezreit kidekorálva a legeslegmagasabb kitüntetésekkel, semmi másra nem tudtam gondolni, mint a katonákra, akiknek e lelkiismeretlen bandát kellett támogatniuk, és akik előbb vagy utóbb ezért véreztek vagy haltak meg; valójában mindig ugyanarról a színházról van szó; nagyon jól el tudnám képzelni, hogy a mostani háború után is egy ugyanilyen kongresszus lesz, amely évekig tartó süket szövegeléssel és csalással üti agyon az időt; s közben bizonyára már senki sem fog a katonákra gondolni... Egyedül Isten segíthet rajtunk, katonákon, egyedül ő ajándékozhat meg bennünket jóságának igazságosságával, más köszönet nincs számunkra... Nem szabad azt gondolnod, hogy elkeseredett vagyok, csak újra és újra azt akarom mondani Neked, hogy gyűlölöm a háborút... Azt szeretném, hogy hamarosan, hamarosan találkozhassak és beszélhessek Casparral.⁵⁴

Debrecen, 1944. VII. 2. Vasárnap

Ismét egy vasárnap, a nyolcadik az utolsó együttlétünkől Saarbrückenben; nekem egy öröklétnék tűnik. Olyan kimondhatatlanul sok minden történt ebben az időben, végigutaztam fél Európát, egy tökéletesen értelmetlen támadásban csak ügyel-bajjal tudtam megmenteni az életemet, és most már öt hete heverek piszkos ágyakban ezzel a sebbel, és még ezt az ismeretlen eredetű lázbetegséget is megkaptam melléje, amelyre találmomra adnak tablettákat. Világos lett előttem a katonai örület értelmetlensége, egyáltalán minden háború örültsége.

Minden este feszülten várom a német hadsereg napi jelentéseit, hátha egyszer valami valóban nagy és új katonai újdonsággal áll elő, amely beláthatóvá teheti a véget. Időközben már az invázió is magától értetődővé vált, és nem sikerült az angolokat a tengerbe visszaszorítani, ami egy nagy eredmény lett volna. A VI is a hadijelentések naponta visszatérő záradéka, és mindenütt, ahol az oroszok támadásba kezdenek, lassan, de folyamatosan hátrálunk. Ami mindannyiunknak jót tenne, egy nagy-nagy meglepetés, amit alapelőször véve mindannyian várunk. Nem adom fel a reményt, de olyan kimondhatatlanul nehéz a háború örületos bozótján napról napra átvonszolni magunkat, elviselni a kedvetlen katonák és süket szövegelők fárasztó légkörét. [...]

Ma reggel örömmel vártam a szentmisét, de épp, amikor el kellett volna kezdődnie, légiriadó volt, és később nem mondtak semmit róla. Ó, ez egy örületos csapás a mi generációnkon, ez a minden háború között legsúlyosabb háború... Mindennap reménykedem, hogy postát kapok Tőled. [...] De már nyolc nap óta nem osztottak itt postát, nem is történik ezzel igazán senki. Az orvosnak két sebesültgyűjtőhelyet kell ellátnia, és rengeteg munkája van, és a személyzet – mint mindenütt a megszállt háttországban – fafejű és érdektelen és bajtársiatlan, különösen a lump írnokebagás...

Hát nem rémes, hogy én a háború ötödik évének ezen a ragyogó júliusi vasárnapján itt Neked nyöszörgök és szitkozódok, mint egy elkeseredett szolga, miközben mindenki, de mindenki megpróbálja cipelni a maga terhét? Teljesen kimerített ez a betegségemmel járó vándorélet, és szétmorzszolt a mi örült német szervezetünk malma, amely mindannyiunkat a karmaiban tart. Bár a kilátások olyan rosszak, mint eddig soha, nem adtam fel még a reményt, hogy viszontlátjuk egymást; mihelyt hivatalosan is fel tudok kelni, még az ortopédiára akarok elmenni, és a szemorvoshoz, hogy még egyszer megkíséreljem, van-e olyan »medikus«, aki inkább az orvosi lelkiismeretét követi, mintsem az örült előírásokat, amelyek különben sem érnek semmit, mert az erőszakkal harctéri szolgálatra alkalmasnak kiírt emberek úgylis csak nagy tehetétként mászkálnak a fronton; ó, semmi más, mint a hüllyeség kigyója az egész, amely önnön farkába harap, ez az egész háború...

Tegnap az udvaron, ahová lemenekültem az ágyból, egy öreg magyarral beszéltem, aki nekem a nép hangulatáról egészen meglepő dolgokat mesélt. Azt mondta nekem, hogy náluk az ellentét az úgynevezett »műveltek« és gazdagok meg a másik oldalon a szegények között igen jelentős, és hogy ők mind abban reménykedtek, hogy mi, németek mint elenség jövünk Magyarországra, hogy az ország arculatát megváltoztassuk, mert akkor – így mondta az öreg – akkor a gazdagok természetesen mind elmenekültek volna, és a népnek meg lett volna a lehetősége arra, hogy saját kormányt alakítson. Bár ez az egész alapjában véve nagyon logikátlan és naiv volt – mert ahol egy nagy ország egy kicsibe ellenségként jön, ott egész biztosan nem fog a szabadság növekedni –, mégis megrázott ennek az embernek a nehéz helyzete, aki gyűlölte a gazdagokat. Ó, melyik országban van ez másképp? Romániában az ellentét még sokkal, sokkal jelentősebb és érezhetőbb; ha az ember ott a tiszteket szajháikkal nevetgélve az utcán végig táncikálni látja, és három lépéssel hátrább egy szegény hűséges szolga oson a nyomukban, aki talán egy hét múlva már halott, a tiszt úr legénye vagy rabszolgája. A háború éppúgy egy elem, mint a víz vagy a tűz... se nem pozitív, se nem negatív, önmagában ártatlan, de jaj annak, aki felidézi...

Debrecen, 1944. VII. 5. Szerda

Ma ismét jobban vagyok, megszűnt a lázzal együtt járó apátiám, és ismét egészségesnek érzem magam. Ma reggel egy csodálatos fürdőt vettem, és a lázas napok összes nyomorult izzadságát leöblítettem, csodálatos, tiszta, friss fehérműt is kaptam; ó, csak szép dolog, ha az ember úgy-ahogy egészséges. Tegnap este szép élményben volt részem. [...] Ó, olyan egyszerű, tegnap este, már mindenki az ágyban feküdt, és túl fülledt lett nekem a szoba levegője, felkeltem, és a lépcsőházban az ablakhoz álltam; csodálatos, csendes, holdfényes éjszaka volt; a nyár édessége volt a levegőben, és szép volt kinézni a nagy iskolám előtti csendes sugárútra; még csendesen folyt az élet az utcán, még tarka ruhák suhantak a tarka fák között, és hallani lehetett a párok halk beszélgetését, éneklő fiatalokat – azonban hamarosan egészen elnyugodott minden, és én egyedül voltam, hosszú, hosszú idő óta valóban egészen egyedül.

Ez a békés, csendes, tiszta nyári éjszaka! Nem akarok mindig arról panaszkodni, hogy milyen szép lehetne az élet, hiszen milyen szép minden nyomorúság ellenére is!

Közben kétszer megszakítottak; először vizit volt, amelynek alkalmából valamennyiünknek el kell haladni az orvos előtt, aki vizsgáló pillantással egyszer a szemünkbe néz, és felírja a következő, eddig még ki nem próbált tablettákat. Nálam ma végérvényesen »volhiniai lázt« állapított meg, ez egy veszélytelen betegség, amelynek az okozóját még nem ismerik; a kinintablettának valamilyen vöröses változatát adják most, és hétnaponként vért vesznek, ez minden. A sebem láthatóan gyógyul. Csodálkozva állapítom meg, hogy a nagy luk a hátamon ismét kitöltődött hússal és bőrösödni kezd. Nemsokára esedékes lesz a Siegfried-varrat, csak nálam valamivel magasabban.

A második megszakítás egy magyar varieté-előadás volt, amelynek a bohóc- és az akrobataszámai egészen kiválóak voltak, miközben egy nagyon fiatalos, de fog- és temperamentumhíjas szökeség a szép magyar csárdást járta. Aztán kitört egy zivatar, és nekünk gyorsan odébb kellett állnunk, ami által elestünk a bűvész mutatványainak megtekintésétől.

A mellettem lévő ágyban egy kedves kis hegyivadász fekszik, akiben nagy a tudásszomj, és akinek gyöngye irodalomtörténeti ismereteimet adom elő a szükséges világnézeti kritikával és irányvonallal, ezenkívül sakkozunk is, először, mióta elszakítottak Jack Jansen bajtársamtól, aki nagy sakkmester volt, és akitől sokat tanultam; ő valóban ritka ember és bajtárs volt, akivel egyszer még közelebről is megismertetnék Téged, egy fantasztikus fickó. Hát most ezzel a kis vadással vagyok, aki irtózatossá tudásszomjával van megáldva, aki még a véretem is kiszívja, s időnként valóban megzizzaszt, mert nem szeretném ezt a gyermekien komoly érdeklődést frázisokkal kielégíteni, s hát én mindent összevéve csak egy egyszemeszteres kezdő vagyok,⁵⁵ s a filozófiai tanokban egyáltalán nem iskoláztam.⁵⁶

A terem politikai vitáktól hangos egész nap, szó szerint reggel héttől este 10-ig, sok, sok katonát az invázió és a keleti középfönt katasztrófája óta iszonyatos nyugtalanság kerítette hatalmába.⁵⁷ Kérdéses, hogy mi fog történni a mi déli frontunkon, egyelőre nem számítok az oroszok támadására, és hogy mi ott támadni tudunk-e, vagy hogy egy támadásnak lehetne-e valami haszna, nem merném eldönteni. Nekem mindenestre jobb lenne, ha megint egy támadásban vehetnék részt, s nem abban, hogy bennünket megtámadnak. Ó, az az álmom, hogy Nyugatra kerüljek, a legközelebbi álmom a háború végének ősálma után, hiszen nekem ebben a háborúban valószínűleg a végéig közre kell működnöm. Az orosz hadsereget és a gyilkos nehézfegyvereiket a félelem és a rémület reális fényköre veszi körül, ráadásként a háború minden félelmére és rémületére; bizonyára az orosz lény ázsiai idegensége tárul fel előttünk egy olyan elementáris eseményben, mint amilyen a háború; ilyenkor tárulnak fel egy nép lényében kavargó lehetőségek. Nem ijedség vagy szorongás az, ami az embert hatalmába keríti, hanem egy tompa ijedelem, amit azonban erős akarral le lehet győzni. De szeretném megismerni az európaiakkal szemben vívott háborút is, ha már közre kell működnöm ebben a menetben...

Ó, a remény, hogy a háború a most következő hónapokban véget ér, igen erős bennem, és hatalmas, talán túl nagy is, de ez a gondolat szinte megrészegít; a gondolat, hogy az ember ismét egyenruha nélkül lehet!

Érzékelhető most már, hogy a posta Németország felé is lassabban megy, mert a bombázások most már Magyarországot is nagymértékben lebénítják.

Debrecen, 1944. VII. 7. Péntek

Mióta megkaptam a leveledet, valóban felébredtem az apátiámból, és még abba is belevágtam, hogy még egyszer saját szakállamra elhagyjam az épületet, cselekkkel és trükkökkel kicsempésszem magam a különböző örök között; majd három hetet voltam ebben a börtönben, megszakítás nélkül; ó, a csodálatos, napsütéses városban csavarogtam, itt nincs utca fasor nélkül, melyek minkét oldalon végigfutnak; szép a város, és titokzatos, kicsit keleties, csendes mellékutcákkal, amelyekben egyszintes, széles és alacsony házak állnak; zöldek és árnyékosak; valami mindenáron a legelőkelőbb étterembe irányított a legelegánsabb és legélénkebb utcán;⁵⁸ ott ültem egészen egyedül egy kis asztalnál, egy igen koptas katonára a szilánkok nyomával a zubzonyán, német és magyar tiszt, önhitt népesség között. Csodálatos volt egyedül lenni, egészen egyedül, és mégis ennek a tarka életnek a kellős közepén, amely három hét egyenruhás egyhangúsága után maga volt a felüdülés. Whiskyt ittam, pompás whisky, sok nagy pohárral, amíg a pengőm el nem kezdett erősen fogyni, később egy csinos kis kávézóban még süteményt ettem, és aztán még egy séta következett, úgy hogy az esti lázméréshez épphogy még »haza«-értem; rettentően kimerültem, és ennek megfelelő volt a lázam is, de ha megint lesz pengőm, megint le fogok lépni; valóban szép egy ilyen séta ennek a sebesültgyűjtőhelynek a kaszárnyaszerrű sivársága után. [...]

A háború nem fog már túl sokáig tartani, és talán, talán mégiscsak sikerül eljutnom Németországba; most úgy van, hogy nem egy bizonyos idő elteltével jut az ember Németországba, hanem ha az ember bizonyos ideig nem alkalmas frontszolgálatra; tehát még néhány hónap sem elég, de nem reménytelen semmi, egyáltalán nem.

Debrecen, 1944. VII. 8. Szombat

Sajnos ezek egy ideig megint az utolsó levelek lesznek, mert ma nagyvizit volt, s mindenkít igen alaposan megvizsgáltak, és mindenkit, akinek még legalább három hétre van szüksége a teljes felgyógyuláshoz, vonattal elszállítanak innét, hogy hova, teljesen ismeretlen; néhányan fantáziálnak a Birodalomról, de ezt én nem tudom elhinni, valószínűtlen és irreális, én már annak is örülni fogok, ha megint egy jó darabbal közelebb kerülünk Németországhoz, akkor jelentősen növekszik az esélyem, hogy a tartalékcsoportomhoz juszak vissza és a nyugati frontra.

Legjobb lesz, ha csomagot nem küldesz ide, akkor sem, ha lesz megbízható címem, valamilyen módon itt mindig hozzájutok elegendő cigarettához, bár Magyarországon a cigaretta adagolva van, de nem jegyrendszerrel, és ha az ember egy délután két órán keresztül végigjárja az összes boltot, akkor egy heti adagnyit be tud szerezni. Szóval, ebben tényleg nem szenvedek szükségét, inkább őrizzed otthon a raktárt, mert ha egyszer újra Németországba kerülök, akkor ismét szűkös lesz.

Éppen most mentem ki a városba még egy órára, hogy az útra cigarettát halmozzak fel, de Magyarországon szombat délután minden bolt be van zárva. Gondold csak el, milyen paradicsomi állapotok!! Így utolsó pengőimet csak whiskyvé tudtam átváltoztatni, és közben megfigyeltem a szombat délutáni tarka magyar életet. Sajnos nem voltam megfélelően nyugodt, mert minden pillanatban befuthatott volna a vonat, amelyik bennünket el fog rabolni.

Időközben meglehetősen biztossá vált, hogy nem kerülünk közelebb a hazához, hanem levisznek bennünket tovább délnyugatnak, körülbelül a szerb határra. [...] Mindenünnen vezetnek utak Németországba, szabad remélnünk, remélnünk, remélnünk..

Indulásunk újra és újra eltolódik, ma és holnap még bizonyára itt maradunk, így ezt a levelet még a régi postaszámmal küldöm el.

Szentes, 1944. VII. 10. Hétfő

Hosszú idő után újra kimenőn voltam ma délben, ez egy csinos, csendes kis városka szép utcákkal, fasorok szegélyezik valamennyit, nagyon szép és emberi; és jó, szép, szabad nép, ez a Pusztá-Magyarország. Csak hát túlságosan rövid az idő. Az egész lakosságot egy csodás parkkal körülvett strandfürdő vonzotta, tarka, életteli kép volt.⁵⁹ De én nem szerettem az embertömeget, és ezért örültem, amikor egy felhőszakadás, egy lenyűgöző, fantasztikus zivatar elűzte a népet a parkból, és én egyedül maradtam a csodálatos fák között.

Szentes, 1944. VII. 11. Kedd

Csak az új címemet szeretném gyorsan megírni Neked, ide ugyanis állítólag már nyolc nap alatt megjön a válasz Németországból; kétnapos úttal Szentesre jöttünk,⁶⁰ egy katonakórházba, amit egy takaros, kicsi, korábbi konviktusban helyeztek el;⁶¹ első benyomásra itt minden nagyon szép, az orvos is hozzáértő embernek néz ki; ó, remélem, megtalálom még az utat Németországba, minden valószínűtlensége ellenére is remélem. Mi itt a pusztá közepén vagyunk, Nagyvárad és Szeged között. Könnyen megtalálod a térképen. Nyolc napig, remélem, mindenestre még itt leszek, és aztán...

Szóval a tábori postaszámom: 42696 Inf. Abt.

Szentes, 1944. VII. 12. Szerda

Valóban különös dolgok történnek a katonáéletben. Ameddig én valóban súlyos beteg voltam, amíg a sebem nagy volt, és még magas lázam is volt, koszos szalmazsákokon feküdtem, és piszkos ágyakban izzadtam le, és most, hogy kezdek egészséges lenni, fehér ágy-

ban fekszem egy hadikórházban, valóban minden nagyon szép és tiszta itt, valóságos jó-témény; közvetlenül mellettem egy pompás mosdó tiszta kagylókkal és tükrökkel, ó, és mindenkinek fehér ágya van.

A mai orvosi vizitnél különösen éreztem magamat, a lázam leesett és a sebem hamarosan begyógyul, így hamarosan ismét kicsusszanok a szép kórházból; de egy ideig még, legalább amíg posta nem jön Tőled, még bizonyára itt fogok maradni. Nem kell aggódnod, még mindig reménykedem, hogy valahogy megtalálom az utat Németországba. Nem tudok sokat írni, a háború torkomon akadt, gyakran egész nap egy szót sem tudok szólni; Isten legyen hozzánk irgalmas!

Olyan szép itt, de nem vidámít fel ez, az embernek egy időre le kellene tudnia vetni az egyenruháját, de hát vajon le lehet-e vetni egyáltalán... Isten segítsen nekünk, hogy ennek a gaztettnek hamarosan vége szakadjon.

Szentes, 1944. VII. 13. Csütörtök

Most már valóban jól megy sorom, még van egy kis lázam, kevéske hőemelkedés, amiért még ágyban kell feküdnöm, különben jól érzem magam. A sebem már szinte teljesen begyógyult.

Küldjél, kérlek, levélben borotvapengéket és kölni újságokat, esetleg folyóiratokat is – vagy olyan kis tábori füzeteket,⁶² de csomagot ne. [...]

Ne ess kétségbe az állandóan változó tábori postaszámától, ez lesz itt az utolsó.

A háborúnak véget kell már érnie...

Most ismét sokat olvasok és elmélkedem a háborúról. Csak azért búslakodom, hogy a kis naplófüzeteim a Krím-félszigeten maradtak. Talán egy napon mégiscsak utánam küldik.⁶³

Vigasztald meg anyát, és magad se aggódj, egészen egészséges vagyok, és a háborúnak nemsokára vége lesz...

Tábori postaszámom 42696 Inf. Abt.

Szentes, 1944. VII. 15. Szombat

Most ismét ágnak estem. [...]

Tegnap csendesen megünnepeltem a névnapomat; az egész nap nagyon heves, viharos vitákkal telt el a politikai helyzetünkről; több óráig tartó heves küzdelem volt; utána az izgalomtól mindenkinek 39 fokra szökött föl a láza; helyzetünk valóban vészjósló; de még mindig hiszek abban, hogy a háborút megnyerjük. De még ebben az évben véget kell érnie a háborúnak, feltétlenül.

Szentes, 1944. VII. 18. Kedd

Torkig vagyok ezzel a háborúval, kimondhatatlanul fáraszt ez az egyenruha, és a helyzet annyira reménytelen! Még nem adtam fel a reményt, hogy a háborút megnyerjük, de úgy torkig vagyok ezzel a katonáérettel, hogy minden erőmmel ismét és ismét össze kell szednem magam. [...] A várakozás nem erős oldalam, és az egyenruha rabszolgasága iszonyú.

Egészségileg valóban jobban vagyok, bár még elég bágyadtan érzem magam, és félek, hogy a lázam még egyszer felszökik. A sebem szinte teljesen begyógyult már. Sajnos még egy kicsit nyitott a seb, és a hegesedés nagyon friss, így hát nem úszhatom. Van itt ugyanis egy csodálatos strandfürdő az erdő közepén, ott van nekünk most reggel nyolctól tízig sportfoglalkozásunk, nagyon katonás és unalmas, csak az a kár, hogy az úszáson nem tudok részt venni. Ez lenne az egyetlen, ami érdekelne. A sportfoglalkozás alatt egész szépen leordítóznak és katonásan megdolgoztatnak bennünket, ez engem három napra⁶⁴ lel-kileg teljesen letaglózott, ez a találkozás a katonásdival. Erővel próbálják feljavítani a csapat nagyon leromlott tartását és hangulatát; szép lenne, ha ez sikerülne, mert a csapat ten-

gernyi fáradt, közönyös, cinikus és fegyelmezetlen fickó rémítő seregéből áll. De én nem hiszem, hogy erővel javulás érhető el. Talán még egy nagy katonai siker sem emelné meg már a hangulatot. Az ember egyszerűen belefáradt az ölésbe és a megöletésbe...

Még Debrecenbe csináltak nekem új cipőbetéteket. Ezeket járatom be itt egy kicsit. Egy fiatal orosz bádogos, akit ortopédiára tanítottak be, szó szerint egy óra alatt összekalapálta. De valóban mesések. A fickó valóban nagyon ügyes és mesés érzékkel dolgozott, mint minden orosz kézműves; a betétek hajszálpontosan illeszkednek a lábamhoz, bár egy kicsit durvák, de segítenek rajtam, és ennek örülök...

Szentes, 1944. VII. 19. Szerda

Már napok óta szinte szakadatlanul esik, hideg van, és nem nagyon nyárias az idő, így a sportfoglalkozásunk is elmaradt. A kórházi életem is vége felé tart. A betegségemből egészen kigyógyultam, csak még a sebesülésem nem gyógyult meg teljesen; legkésőbb egy hét múlva újra vonaton fogok ülni; ó, ha csak tudnám ennek az utazásnak a végcélját! Nem lehetetlen, hogy Hozzád utazom, de azért ez igen valószínűtlen. Magamat arra készítem fel, hogy az ellenkező irányba, a front felé tartok.

Itt nagyon sok könyvet olvastam a háborúról; Bindingtől,⁶⁵ Wiecherttől, Beumelburgtól⁶⁶; és »Jünger«-től is egy fantasztikus könyvet: *In Stahlgewittern*;⁶⁷ egy pontos napló ez a háború mind a négy évről, amit Jünger megszakítás nélkül a nyugati fronton a legrémületesebb tűzben élt meg, mindig a front gyújtópontjában. Valóban szeretném, ha ez a könyv meglenne nekem, mert ez egy gyalogosnak a könyve, reális és józan, teli egy olyan férfi szenvedélyével, aki mindent lát, és aki mindent szenvedéllyel és keménységgel meg is él. Mindezek a könyvek valahogy teli voltak a háború miatti szenvedéssel és a férfiak harc okozat elementáris élvezetével is, de mégis egyikben sincs meg Jüngernek az az abszolút szenvedélyes tisztánlátása, amely minden elemi erőt azonnal felismer és képes helyére tenni. De egyik sem, Jünger sem, élte meg a háború okozta szenvedést úgy, ahogy Ernst Wiechert, akinek a háborúról szóló könyve⁶⁸ hozzám a legközelebb áll. Wiechert háborúélménye az abszolút »szegényé«, míg Jünger a »hatalmasnak« élményét ábrázolja. Így Jüngert meg tudom érteni és szeretni, mert ő a háborút abszolútumként éli meg, de mégis jobban szeretem Wiechertet, akin, mint az abszolút »szegényeken« mind, a háború súlyos sebet ejt, akiket legyűr a nyomor és a patakzó vér, amelyben a gyalogosnak a harcban szó szerint gázolnia kell.

Magam számára még nem zárult le a háború; nekünk is nehéz, mert fiatalságunkat annyira szétszakították, miközben a világháború vezérkara mögött már egy lezárt fiatalság állt. És ehhez nálunk még hozzájön ez a szellemtelen, kicsinyes vonás és szellem, amely a hadseregben oly gyakran jelen van, és amely a mi vérvő lelkünknek túlságosan is pökhendi.⁶⁹ Remélem, hogy a kialakulatlan viszonyom a háborúval szemben javulni és tisztulni fog még. [...] De a háború sebei megmaradnak, ezek majdnem olyan abszolútak és gyógyíthatatlanok, mint Krisztus örökké vérvő sebei, hiszen az emberiség valamennyi sebe Krisztus sebe.

Szentes, 1944. VII. 21. Péntek

Időközben már elfelejtettem a Jassynál átélt elementáris napokat, de néha a szívem mélyéről a borzadalom ismét felmerül, most, hogy néhány nappal az elbocsátásom előtt állok, s hogy hamarosan el fog dőlni, hogy a frontra vissza vagy északra, Tehozzád utazom-e. Még semmit sem határoztak erről, ezt egyedül a frontirányító központ dönti el. Az ember a kórházból közvetlenül a frontirányító központhoz kerül, s onnét aztán továbbvezénylik. Szóval nagyon is lehetséges, hogy augusztus elején vagy talán már július végén valami szerencsés végzés következtében átcusszanok a német határon. Ó, ez nem valószínű, de azért lehetséges... Ha ez ennél a sebesülésnél nem jön össze, a következőben kell reménykednünk, és arra várunk...

A napi reggeli sportolás tulajdonképpen egészen tetszik; bár a legkisebb erőfeszítéstől azonnal egészen kimerülök, és úszni még mindig nem úszhatok, mert a sebem még nem gyógyult be egészen. Az orvosunk nagyon kedves ember, és megértő; valóban egy értelmes ember és orvos. A mai vizitnél megkérem, hogy vizsgálja meg, nincs-e maláriám, attól tartok, hogy talán a véremben malária van. Ezt könnyű lenne megállapítani.

Épp egy nagyon szép koncerten voltunk, amelyet a K.d.F.⁷⁰-asszonyok kis csoportja adott. Beethoven-dalokat játszottak és énekeltek, és elmondtak néhány szép Rilke-verset. Amikor »haza«-értünk, a tisztok forradalomkísérletének és a Hitler élete elleni támadásnak híre várt bennünket.⁷¹ El tudod képzelni, milyen rettenetes izgalom lett úrrá rajtunk, egész éjszaka a rádió mellett ültünk, és hevesen vitatkoztunk. Egyáltalán nagyon heves beszélgetések folynak nálunk a szobában; szokásom ellenére igen aktívan részt veszek ezekben, és irányítom a menétét egy kicsit; de megrázó, hogy milyen kevés keresztény van a világon, ez nagyon elszomorít [...], a háború után nekünk minden erőnkkel Isten országáért kell dolgoznunk.

Ma a házunk előtt, amelyről küldtem Neked egy képet, hatalmas vásár van.⁷² Fantasztikus a forgalom, egy nagy füves terület tele van bódékkal és asztalokkal – köztük egy cirkusz meg egy hajóhinta. Vehetsz lovat, ökröt, kakast, tojást, paprikát, galambot, minden méretű képet, szörnyűséges giccseket, bonbonnière-t minden kivitelben, ó, tarka élet a szemem előtt, nem lehet átfogni...

Szentes, 1944. VII. 22. Szombat

A Führer elleni merénylet miatt az utóbbi napokban leírhatatlan izgalom uralkodott nálunk, fantasztikus volt; a legtöbben már nem kérdeznek rá a politikai háttérre és okokra, inkább csak arra, hogy a háborúnak vége van-e, vagy sem; néhányan azt hiszik, hogy innét gyalog eléri a német határt.⁷³ El sem tudod képzelni, hogy épp a hadikórházakban milyen izzó lehet a hangulat. Öt éve tart a háború, és senki sem sejtheti, mit jelent öt éven át egyenruhát hordani.

A ma reggeli vizitnél az orvos célzást tett arra, hogy a következő napokban el fog bocszani; remélem, hogy legalább 24-ig, tehát hétfőig maradhatok, mert akkor jön megint posta. Az a sok levél Tőled még mind a debreceni címre ment,⁷⁴ onnét küldték ide utánam. Talán még ma kapok Tőled postát pontos hírekkel. [...]

A házunk ablaka előtt, amiről képet küldtem neked, játszódik le az országos vásár tarka és gazdag forgataga. Itt már valóban nagyon balkános az élet, meglehetősen déli része ez már Magyarországnak. De minden olyan rettenetesen drága, különösen nekünk a mi tíznaponkénti 25 pengőnkkel. Különbben sok szép dolgot tudnánk vásárolni.

Ne küldj ide már csomagot, és időnként írv egy levelet a szárad címére: 48681 C!

Szentes, 1944. VII. 23. Vasárnap

Ma reggel – a vasárnap ellenére – ismét sportoltunk a strandfürdőben;⁷⁵ a fürdőmesterrel Magyarország politikai felépítéséről beszélgettem; sajnos nem értettem meg sokat, de a pusztá eme fiának vad szemforgatása azért mégis sokat elmondott nekem; a magyarok inkább szerettek volna bennünket ellenségként, mint így barátként; a nép azt remélte, hogy mi megváltoztatjuk Magyarország kormányzati rendszerét.⁷⁶ Ma délben a cirkuszba megyünk, már régen hirdeti magát a házunk előtt, és már nagyon örülök a ma esti misének.

Holnap telik le a nyolcadik kórházi hetem. Sokkal tovább tartott hát a sebesülésem, mint kezdetben gondoltam, pedig tényleg csak a hús sérült meg. A sebem már egészen begyógyult, és egy vastag varrat van rajta; így hát a nyugodalmas szentesi napok a holnappal kezdődő héten véget érnek. Innét a szolnoki frontirányító központhoz utazom, Debrecen és Budapest között van, és ott döntenek majd a további sorsom felől. Még van némi remény, hogy Németországba jutok, de a szívem mélyén arra készülök, hogy Jassyba kell utaznom.

Szentes, 1944. VII. 24. Hétfő

Tegnap délután cirkuszban voltunk itt, a gyermekelőadáson. Fantasztikus kikapcsolódás, de az egész nagyon komor és komoly volt. Minden nagyon szegényes volt, és a számok kiállítására sem áldoztak sokat, és a bakák először nyíltan kigúnyolták a cirkuszosokat. Az akrobaták teljesítménye – majd mindegyik nagyon csinos, bozontos hajú fiatal lány a puszta tőről – valóban nagyszerű élmény. Ezek a cirkuszosok nagyon szimpatikusak voltak, az egész szinte komornak nevezhető. Az akrobatamutatókban elementáris erő és eredetiség nyilvánult meg. Aztán két jó bohóc, igazi, törőlmetszett humor. A magyar fiatalok, a legfiatalabbak között ültem, akik feszült gyermeki figyelemmel követték minden egyes akciót. Egyáltalán a magyar nép még nagyobbrészt igen természetes és egészséges, fizikailag is az. Hiszen Magyarország mezőgazdasági állam. Azt hiszem, a magyarok politikailag is aktívabbak és nagyobb teljesítményre is képesebbek lehetnének, ha az állam nem lenne oly nagymértékben feudális. Az osztálykülönbségek valóban elképesztően nagyok.

A cirkuszelőadás után még tehettem egy rövid sétát a városban, mindenekelőtt a fantasztikus piaci kavargásban. Kevés cigánnyal találkozok itt az ember, ez nekem gyakran feltűnt, holott Magyarország nekünk szinte csak mint a cigányok klasszikus országa ismert.

A piacon mindenesetre láttam még cigányokat. Engem mindig lenyűgözött ez a faj, ez a titokzatos nép. Aztán egy középkorú cigány férfinak színleg felajánlottam a zsebórámat megvételre, csak hogy szóba elegyedhessek vele; sokáig alkudoztam, és hagytam, hogy fantasztikus németességgel magáról is beszéljen. Többek között azt ajánlotta, hogy lépjek le vele a pusztába. Később láttam még egy másik cigánypárost, meglehetősen fiatalok voltak, és énekelve, ittasan vonultak az utcán egymást szorosan átölelve... Remélem, hogy nemsokára, nemsokára sokat mesélhetek Neked! Ma egyébként azt mondta nekem az orvos, hogy a hét folyamán el kell hogy bocsásson. De egyelőre még ide írjal.

Szentes, 1944. VII. 26. Szerda

Épp most volt még egyszer vizit, és az orvos megajándékozott még egy pár nappal, mert a sebem még nem gyógyult be egészen. Így még bizonyára a következő hét elejéig itt maradhatok. Lehet, hogy az egészségből a viszontlátás nagy ünnepe lesz; egy egészen új lehetőségre jöttem rá, és ez 60% esélyt ad a viszontlátásra; tehát a reményt nem szabad elveszítenünk. Egy hét múlva valószínűleg viszontláthatjuk egymást. Még nem szabad erre számítanunk, a csak 60%-kal is még túl sokat mondtam, én ebben egy kicsit túlságosan optimista vagyok, de 20% esélyünk csak van, és az sok. [...] Reménykedjünk, reménykedjünk és imádkozzunk, és én felkészülök arra, hogy Jassyba kell utaznom...

Nagyon jó itt, az orvos is rendes és kellemes ember, és esténként tüzes pusztai bort iszunk, és késő éjszakáig beszélgetünk politikáról és vallásról. Tényleg találtam itt néhány keresztényt, fantasztikus esemény ebben a megrohadt Európában.

Szentes, 1944. VII. 27. Csütörtök

Ma tulajdonképpen el kellett volna bocsátani engem, de a sebem a túlzott igénybevételtől a sportolásnál újra elkezdett gennyesedni, úgyhogy még pár napot itt kell maradnom. Ma olyan szívesen elindultam volna, forró lett a lábam alatt a talaj, és félek, hogy minél jobban múlik az idő, annál szigorúbbak lesznek a rendelkezések, míg a végén egyáltalán nem lesz arra lehetőségem, hogy a tartalékhoz kerüljek vissza. Goebbels tegnapi beszéde remélhetőleg nem azt fogja eredményezni, hogy az értékes és jól megszolgált szabadságolásokat megszüntetik.⁷⁷ Az egész politikai helyzet nyugtalanít; nagyon szeretnék már végre hazamenni, hogy lássam, mit kevernek otthon. Egyébként kitűnően megy a sorom, valóban, és annyira szívesen elindultam volna ma, ebben a gyönyörű időben – és a döntést, hogy hát Németországba megyek-e, vagy sem, minél hamarabb meg szeretném tudni, mielőtt még ezt megváltoztatatlan rendelkezések lehetetlenné nem teszik. [...] Isten legyen hozzánk irgalmas!

Itt olyan csodálatosan szép, az emberek oly békésen és nyugalmasan élnek - bár a háttérben egy igazságtalan állam rejtőzik. Ha az ember a behívottak menetét nézi, akiket a házuk előtt masíroztatnak az állomásra, akkor mindig a szegények legszegényebbjét látja, embereket, akik cipő nélkül, mezítláb és rongyosan menetelnek, miközben esténként a »jobbak« bagázsa, az ifjúság civilben mind az utcákon csavarog. Az ember Magyarországon vagy szegény, vagy gazdag, ha az ember gazdag, akkor vagy tiszt, vagy civil, de ha szegény, akkor katona, nincs rosszabb, mint a feudális rendszer szolgáivá lealacsonyító elnyomása.

A háború most egyre fantasztikusabb formákat vesz fel; nagyon szeretnék postát kapni Tőled, de amíg a legújabb események visszhangját leveleidben megkapom...

Mindennapos és minden éjszakás vitáink egyre izgatottabbak és lázasabbak lesznek. Idegeink már teljesen szétzilálódtak. Öt éve és hat hónapja vagyok egyenruhában, ez egy iszonyú hosszú élet és ifjúság, amely elfolyt, egyik nyár a másik után, egyik ősz a másik után, és hat kemény tél és hat ragyogó tavasz. [...]

Valóban tele vagyok bizakodással és bizalommal és teljesen komolyan remélem, hogy viszontlátjuk egymást, csak éppen nagyon ideges vagyok már és szétzilált.

Szentes, 1944. VII. 28. Péntek

Itt-tartózkodásom most mégiscsak néhány nappal meghosszabbodott, mert a sebem valamivel az elbocsátásom előtt újra gennyesedni kezdett. Inkább elindultam volna már tegnap, mert most igen nyugtalanul nézek a várva várt döntés elébe, vajon viszontlátjuk-e egymást. [...] Kimenő itt sajnos csak vasárnaponként van a misére és az azt megelőző pár órára; szívesen megnézném magamnak egyszer alaposan a környéket meg az itt élőket. Bár az ablakból sok mindent láttam, és a cirkuszban láttam az igazi Magyarországot is. Mivel itt a kimenővel olyan szűken bánnak, elkezdtem ellógni a reggeli sportfoglalkozásokat. Így nyolctól fél tizenegyig szabad vagyok, ugyanakkor egy kicsit nyugtalan is, mert kellemetlen lenne, ha rájönnének, de mindig kéznél van a jó mentségem, mármint hogy nekem a kamarához kell mennem. Így reggelenként egyedül csavargok ezekben a bájos, csendes utcákban, mindegyikük azt a benyomást kelti, mintha ki lenne halva, de teli van titokzatos, bensőséges élettel. Minden utca alacsony zöld fákkal szegélyezett. A főutca nagyon élénke és »pezsegnek«, és a szép, tiszta üzletekben még a legfantasztikusabb dolgokat kínálják eladásra, leginkább német árukat, amelyeket bizonyára ennek az országnak a tápláló terményeiért cserélünk.⁷⁸

A napok most szépek, enyhék és ragyogók, és esténként, ha nekünk kilenckor már az ágyba kell feküdnünk, sokáig halljuk még az emberek beszélgetését és nevetését az ablakunk előtt lenn a fasorban, úgyhogy mi a fájdalomtól és a nyugtalanságtól – és bizonyára egy kicsit az irigységtől – nem tudunk elaludni, mert nagyon súlyos a háború terhe, amelytől mi mindannyian vérzünk, az örült háborúé, amely fiatalságunk napjait értelmetlenül elrabolja [...].

Mivel esténként nem tudunk azonnal elaludni, mert a kövesúton a vasútállomásra vagy a körös-körül távolabb fekvő tanyákra sok kocsi zörög el még, és mivel nem tudunk aludni az élet kívülről jövő különböző zajai miatt, ezért sokszor késő éjszakáig beszélgetünk politikáról és vallásról, és én ekkor megkísérlem társaimnak közelebb hozni Krisztus misztériumát, amely nekem az egyedül szeretetre méltó, de ez olyan irtózatossá mélyre süllyedt, ez a titok, annyi törmelék és szenny fedt el, hogy már annak is örülhetek, ha néhány előítéletet el tudok oszlatni. E háború után az lesz életünk egyetlen feladata, hogy az embereket ismét megismertessük Istennel...

Szentes, 1944. VII. 28. Péntek

A katonai helyzet oly rémisztően vészjósló, hogy kevés remény van arra, hogy Németországba csusszanjak, ma az orvos hétfői határidővel végleg felmondott nekem; tehát kedden a debreceni frontirányító központban fog a sorsom, a mi sorsunk eldőlni! [...] Ha

most sikerülne Németországba csusszanni, akkor biztosan Metzben érném meg a háború végét, nem tarthat már sokáig – Isten őrizzen és óvjon meg bennünket a következő hónapok nagy zűrzavarában...

Ma délután a küszöbönálló elbocsátás alkalmából kimenőm volt, és így néhány órányi csodálatos sétában volt részem; ó, a magyarok országa hihetetlenül szép, békés és a legjobb értelemben természetközeli; ennek a városnak (amelynek 35 000 lakosa van) csak két fél utcája van, amely kimondottan városias, a többi utca mind alacsony zöld fáktól és nagyon tiszta, zöld fűvel elhatárolt vizesárokktól szegélyezetten, hosszan és vidékiesen nyúlik el; minden ház keletiesen alacsony, földszintes és kellemesen tiszta; nagyon békés és mégis riadsággal teli is, mint a férfiak szeme ebben az országban; az ország gyümölcsei is, a világoszöld paprikák, barackok és almák is valahogy vadabbak és szomorúbbak, egészen különös ez; valóban vonzó és szép, de bizonyára veszélyes is ez számunkra, hideg nyugatiak számára, mert mi valóban hidegek vagyunk.

A hangulat másrésztől megint csak a régi Ausztriát idézi, és a »szervusz« mint üdvözlés gyakran hallható, különösen a tiszték használják; ó, az üzletemberek derűs barátságossága nekem nagyon is »k. u. k.«-nak tűnik, és ezért van aztán az is, hogy ez a kendőzetlen vadság annyira vonzó. Egyébként itt feltűnően sok a nagyon kövér nő, csinos az arcuk és élénk a mozgásuk, de ez már kimondottan délies elem.

Magyarország [Szentés], 1944. VII. 28. Péntek

Hétfőn, tehát 31-én elbocsátanak a hadikórházból, és Metzbe utazom a tartalékcsoporttesthez, a legjobb az lenne, ha megpróbálnál pénteken, de legkésőbb a következő hét szombatján Metzbe jönni, a dragonyosok kaszárnyájába. Én valószínűleg csak rövid ideig leszek ott, és újra útnak indítanak; szabadságot bizonyára nem kapok.⁷⁹

Metz, 1944. VIII. 6. Vasárnap

Szüleinek és testvéreinek

Kedveseim,

péntek este Bingerbrückben álltunk meg,⁸⁰ és nagy fáradtsággal végül egy raktárban találtunk szállásra; szép napunk volt Bingerbrückben. Tegnap aztán Saarbrückenen át Metzbe utaztunk, ahová – sok nehézséggel megküzdve – csak 6 órára érkeztünk meg. Itt szállást találni még nehezebb volt, de aztán mégiscsak találtunk egy takaros kis szobát, mégpedig egy szállodában. Nekem aztán a kaszárnyába kellett mennem, de aztán megbántam, hogy odamentem. Itt szinte teljes a zűrzavar, akár egy cigánytanyán. Az ember lefekszik valahol egy szobában, minden koszos, és teli van poloskával. Csak két percig maradtam a nyomorúságos ágyamban. Az éjszaka hátralévő részét a padlón töltöttem el, a zubbonyomba takaródzva. Szó szerint hemzsegtek a poloskák. Most itt várok Annamarie-ra, mert ma még nem kapok éjszakai kimenőt. A hét folyamán aztán biztosan szabadságot, talán négy hétre is. Remélem, közben nem zárolják váratlanul a szabadságolásokat.

Mindenkit szívélyesen üdvözlök

Hein

JEGYZETEK

- 1 A katonavonat 1944. V. 17-én este indult Bitschből kelet felé a Karlsruhe–Heilbronn–Nürnberg–Regensburg–Passau vonalon.
- 2 Jack Jansen. Lásd 1944. V. 23-án kelt levelet.
- 3 „Bizonyára semmi sincs, amitől annyira függök, amely érzéseimet és hangulataimat olyan hírte-

len és alapvetően megváltoztatni és meghatározni képes, mint a zene” – írja Böll Annemarie-nak egy 1940. V. 5-én kelt levelében. A későbbiekből az is kiderül, hogy leginkább Ludwig van Beethoven műveit szereti: „ha zenéjét hallgattam, az volt a közvetlen benyomásom, hogy testvé-

rem ő, vagy egy nagyon közeli barát”. (1940. XII. 3.) Vonzalmát erősítette az a tudat, hogy szülővárosaik, Köln és Bonn is nagyon közel vannak egymáshoz. „Itthon ülök, a régi kedvenc lemezemet hallgatom, egy Beethoven-szonatínát. . . Bonnban voltam”, írja Annemarie-nak Kölnből

- a Karolingenring 17. sz. alatti lakásából 1941. III. 25-én, Bonnól Kölnbe hazatérve és Kölnből Bonnba érzelmileg visszatérve. A művészetben Beethoven a mérce: „mélyen és csillapíthatatlanul vágyom arra, hogy egy szép és ragyogó, mesteri novellát írjak, egy Beethoven-dallamhoz hasonló.” A zene, amely hallgatóját áttemeli egy másik szférába, Böll számos művében fog szerepelni, így az első könyvében, *A vonat pontos volt* c. elbeszélésében is. Beethoven pedig az *Egy bohóc nézetei* c. regényének rejtett, meghatározó szereplője lesz, a művészet pars pro toto metaforája.
- 4 A Lajtabruck főterén álló, olasz kora-barokk mintát követő Szent Háromság plébániatemplomról van szó. A templomot 1696-ban kezdték építeni, a győzedelmes 1683-as bécsi csatára emlékezve, amelyben visszaverték, majd elűzték az oszmán hódítókat.
- 5 Böll 1943 végén, 1944 elején szolgált Bessarábiában, amely a két világháború között Romániához tartozott.
- 6 A humanista gimnáziumot végzett Böll ironikusan idézi Herakleitosz görög filozófus fennmaradt alaptételét. Később, amikor kritikusan úgy tekintettek rá, mint akit a háború tapasztalata tett íróvá, nem győzte hangoztatni, hogy sem az írói hivatás választása, sem műveinek lényegi mondandója nem függ össze a második világháborúval. (Lásd interjút René Wintzennel: *Eine deutsche Erinnerung*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1979.) Ennek a beszélgetésnek két magyar fordítása is van, de mindkettő csak az interjú néhány részletét tartalmazza, amelyek azonban nem érintik a jelzett tematikát. (Lásd: Wintzen, René: Német emlékezés. Beszélgetés Heinrich Böll-lel. [Részletek.] Ford. Vörös T. Károly. In: *Kritika*, 1982. 1. pp. 25–27. És *Egy német emlékezés* – 1976 október. [Részletek.] Ford. Jávor Otto. In: Heinrich Böll: A nyolcadik parancsolat. Emlékezések, szatírák, cikkek. Budapest: Magvető, 1985. pp. 437–469.)
- 7 Jack Jansen (1913–1985). Böll a háború után is tartotta vele a kapcsolatot. A kommunista meggyőződésű Jansen a Német Demokratikus Köztársaságban (Blankenburg) telepedett le. 1953 nyarán a még négyhatalmi megszállás alatt álló Berlinben ismét találkozott. Böll könyveket küldött neki – sajátjain kívül például a Frankfurt am Mainban kiadott, az NDK-ban nehezen hozzáférhető Brecht-műveket is – és kávé, amely az NDK-ban az 50-es években hiánycikk volt.
- 8 1944-ben nem lehetett német márkát szabadon magyar pengőre váltani.
- 9 A katonavonat útvonala nehezen állapítható meg: nem a legrövidebb összeköttetést követi Debrecen és Jászvásár között. Böll naplófeljegyzéseiből tudjuk, hogy „Minorfalva” (Monorfalva), illetve „Szeretgalva” (Szeretfalva) állomásokon tartózkodott hosszabban a vonatuk – Dés felől jövet Déda és Aknafalva felé haladva. (Heinrich Böll: *Man möchte manchmal wimmern wie ein Kind*. *Die Kriegstagebücher* 1943 bis 1945. [Néha nyöszörögnék, mint egy gyerek. A háborús naplók 1943-tól 1945-ig.] Hg. von René Böll. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2017. p. 209. [A továbbiakban: *Die Kriegstagebücher*])
- 10 Romániába az Egyedhalma (Adjud) közeli hágon át juthattak, majd Bákó (Bacău) irányában haladva érték el Jászvásárt.
- 11 „Legutóbb” a bevetéstől a sebesülésig 19 nap telt el. Böll először 1943. nov. 11-én a Krím-félszigeten került a front első vonalába. Annak idején ide is Franciaországból érkezett. Vonattal az út Odesszáig október 28-tól november 10-ig tartott, ahonnan másnap repülőgéppel szállították a csapatrészt Kercsbe. Azonnal a Kerctől északra, az Azovi-tenger közelében húzódó frontra vezényelték. Könnyebb sebesülések után december 2-án szenved fejsérülést, amelynek következtében hosszú kórházi kezelésre szorult. Ennek a bevetésnek tapasztalatait használja fel többek között majd a *Wir Besenbinder* (1949), *Odesszában, annak idején* (1950; ford. Bor Ambrus, 1965), *Die Essenholer* (1950) c. rövid történeteiben.
- 12 A város német neve latin nevének átvétele. Románul Iași, magyar neve: Jászvásár, illetve Jászvásárhely. A történelmi Moldva legjelentősebb városa, a XVI. századtól kezdve fővárosa, majd Moldva és Havasalföld egyesülése után 1859–1862 között Bukarest mellett „társfőváros”, a román művelődés egyik meghatározó helye. A várost a román közigazgatás 1944 tavaszán a front közelsége miatt kiűrtette, a polgári intézmények és alkalmazottaik Jászvásárt elhagyták.
- 13 Lásd ennek az eseménynek a feldolgozását az író *Ádám, hol voltál?* c. regényének első fejezetében.
- 14 A katonasors iróniája, hogy a mindvégig gyalogságként szolgáló Böllnek alacsony lábholtozata, azaz lúdtalpa volt.
- 15 A Jassy központjától délkelet irányban kb. 20 km-re lévő Stanța falu közelében.
- 16 Böll sebesültvonatának útvonala: Jászvásár – Románvásár (Roman) – Bákó (Bacău) – Egyedhalma (Adjud) – Kománfalva (Comănești) – Gyimesi-szoros (Pasul Ghimes) – Madéfalva (Siculeni) – Sepsiszentgyörgy
- 17 Metz, ez a változatos sorsú, erőddel megerősített, stratégiai fontosságú lotaringiai város 1944 júniusában ismét német kézen volt. Itt állomásozott 1942 decembere óta a 212. gyalogos tartalékszászlóalj.
- 18 Ez a felsorolás is mutatja, miért lelt hatalmas visszhangra Günther Eich *Inventur* (Leltár) c. verse, amely 1945-ben egy amerikai fogolytáborban keletkezett, s 1947-ben jelent meg egy Hans Werner Richter által kiadott antológiában. (Deine Söhne, Europa. *Gedichte deutscher Kriegsgefangener*. [Fiaid, Európa. Német hadifoglyok versei.] München: Nymphenburger Verlagshdlg. 128 p.)
- 19 A változó állomáshelyek és hadihelyzet függvényében Böll gyakran egyszerre kapta meg felesége különböző időkből írt leveleit. Ezeket „beszötva” olvasta el, így tartva fenn az állandó kapcsolat illúzióját.
- 20 A levél margójára Böll még a következőket írta: „Előnyös lenne, ha tudnál nekem egy hitelesített táviratot küldeni bombakárokról. Valahogy...” Ugyanis ha közeli hozzátartozó lakását bombatámadás érte, a szolgálatban lévő katonát szabadsághoz küldték. 1942. május 30. után, amikor is ezer brit repülő Köln elleni bevetésével kezdetét vette a német városok tömeges bombázása, a háború végéig még 261 alkalommal érte légitámadás Böll szülővárosát. Böll többször is kapott szabadságot a lakásukat ért károkok miatt, de nem minden értesítésre.
- 21 Ez még az előző nap, 1944. június 4-én történt.
- 22 Ebben az időben Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban ideiglenes hadikórház működött.
- 23 A betegszállító századok külön tábori postaszámmal rendelkeztek.
- 24 Ernst Wiechert (1887. május 18. Mragowo, Lengyelország – 1950. augusztus 24. Stäfa, Svájc.) Az első világháborúban önkéntesként harcolt. Már a háború alatt sebesülteként írni kezdett: első regénye 1916-ban jelent meg álnéven. A háború után fokozatosan eltávolodott korábbi eszményeitől és egy keresztény humanizmus nevében szembefordult a nemzetiszocializmussal. A koncentrációs táborból nemzetközi tiltakozás következtében engedték ki, de Joseph Goebbels személyes „felügyeletében” részesülve el volt tiltva minden politikai jellegű tevékenységtől.
- 25 Paul Alverdes (Straßburg, 1987. május 5. – München, 1979. február 28.) Az első világháború kitérésre, 17 évesen önkéntes, egy évre rá a francia fronton (a Somme folyónál) fejlődés érte. 1934-től 1944-ig Karl Benno von Mechowal együtt szerkeszti a *Das innere Reich* c. folyóiratot, amely a »belső emigráció« egyik fórumává válik. Böll itt Alverdes *Die Pfeiferstube* (1929, Dohányzószoba) c. kötetében lévő elbeszélésekre célozhat.
- 26 Vagyis az írói munkának, a második világháború kitérése előtt 1936-ban elkezdett írói kísérletek folytatásának.
- 27 Lásd az 1944. V. 23-án kelt levél lábjegyzetét.
- 28 „Frau Krahé” (*Die Kriegstagebücher*, p. 214.)
- 29 1944. június 6-án sikeres partraszállással indult meg az angol-szász szövetségesek normandiai offenzívája a megszálló német erők ellen.

- 30 Jászvásárba érkezése óta tíz nap telt el.
- 31 Böll családját Kölnből Ahrweilerbe evakuálták. Böll leveleit ebben az időben így címezi: Frau Anne-Marie Böll, Ahrweiler, Vier–Hotel+Schule, Oberhutstr. 29.
- 32 1944. XII. 2-án a Krímben Kercsnél elszenvedett fejszebesülésről van szó.
- 33 Utalás a Nibelung-énekből ismert Siegfried esetére, aki csak egy helyen volt sebezhető: a lapockájára tapadt hársfalevél ugyanis megakadályozta, hogy a védelmet nyújtó sárkányszőr egész testét beborítsa. Lásd még az 1944. VI. 10-én kelt, szülőknek címzett levelet.
- 34 Mármint a családi házat ért, bombatámadásról.”
- 35 Böll komolyabban négyyszer sebesült meg. 1942. X. 28-án, 1943. XI. 16-án, 1943. XII. 2-án és 1944. V. 31-én.
- 36 A Heinrich becézett formája, Böll megszólítása családi és baráti körben.
- 37 A magyar katolikus templomba. Minden bizonynyal a Szent József-templomról van szó. Böll VI. 8-án, úrnapiján gyónt és áldozott. (Die Kriegstagesbücher p. 215.)
- 38 Böll az 1939. III. 12-én Németországhoz csatolt osztrák szövetségi köztársaságot sohasem nevezi „Ostmark”-nak, illetve Alpen- und Donau-Reichsgaue-nak, ahogy 1942 után hivatalosan hívták.
- 39 A Bayer-gyógyszergyár fájdalomcsillapító és élénkítő gyártmánya.
- 40 Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet, Debrecen, Kossuth utca 35–37. Ma a Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának épülete.
- 41 Az *Ádám, hol voltál?* c. regény ötödik fejezetében a főszereplő német katona, Feinhals fogja a tablókat nézni az iskola lépcsőházában.
- 42 Annemarie Böll 1910. VI. 23-án született az Osztrák–Magyar Monarchia területén fekvő Pilszenben. Leánykori neve Anna Mária Čech, cseh és német felmenőkkel. 1915-ben árva maradt, és anyai rokonai vették magukhoz Kölnbe.
- 43 A debreceni vasúti csomópontot az amerikai légiőr (15. AAF) első alkalommal 1944. VI. 2-án bombázta a „Frantic Joe – I” hadművelet keretében. A hadművelet célja az volt, hogy megakadályozza a német hadsereg egységeinek gyors áthelyezését a keleti frontról a normandiai partaszállítás visszaverésére. A hadműveletben 130 B-17-es bombázó és 70 P-51-es vadászgép vett részt. Dél-Olaszországból indultak és szovjet területen, Poltava, Mirgorod és Piriatin repülőterein szálltak le. A pályaudvart érintő szőnyegbombázás során 250 tonna bombát dobtak le, súlyos kárt okozva a pályaudvar környéki ipari létesítményekben és lakóházakban is. A támadásban egy katonai kórházvontat is megsemmisült. Összesen 1260 halottat követelt meg az akció.
- 44 Vajon mire utal Böll a szokatlan „perverz dolgok”-kal, amiről beszélne, de írni nem tud. Nem kizárt, hogy eljutott Böllhöz a gettókba zárt debreceni zsidóság átszállításának híre a város déli részén lévő Serly-téglagyárba. Tudnivaló, hogy az 1944. III. 19-én bekövetkezett német megszállás után drámaian romlott a magyarországi zsidóság helyzete. Aldolf Eichmann SS-alezredes vezetésével már márciusban Magyarországra érkezett egy különítmény, amelynek feladata a 800 000 főre becsült magyarországi zsidóság deportálásának megszervezése volt. Elsőként – a 6163/1944. BM VII. res. sz. rendelet alapján, amely 1944. IV. 7-én Baky László aláírásával jelent meg – helyi Zsidó Tanácsokat és általuk alapítandó gyűjtőhelyeket (gettókat) hoztak létre csendőrségi és rendőrségi közreműködéssel az ország egész területén. Eközben az Eichmann-terv alapján Magyarországot öt régióra osztották, ahonnan – a szállítási kapacitásokat és a várható hadihelyzetet is figyelembe véve – ütemezetten tervezték a gettókba gyűjtött emberek elszállítását német területre. Debrecen zsidósága e tervben a negyedik szakaszhoz tartozott. A negyedik szakaszban VI. 17-től VI. 24-ig kellett a zsidóságot bevagonozásra felkészíteni, Németországba szállításukat pedig VI. 28-ig befejezni. E tervbe illik, hogy Debrecenben egy nappal a levél megírása előtt, VI. 21-én kezdtek el a hajdúsági zsidók németországi deportálását előkészíteni.
- 45 Az írói pályára készülő Böll egyik példaképe Dosztojevszkij volt. Behívása után magánúton oroszul kezdett tanulni, hogy tolmácként a keleti frontra kerülhessen.
- 46 Ez az eszmefuttatás is megerősíti a feltételezést, hogy Böll menekültekkel és deportáltakkal egyaránt találkozott. Az *Ádám, hol voltál?* c. regénye 5. fejezetében a debreceni iskola leírását adja, de a várost, ahol Ilona tanít, „Szentgyörgynek” nevezi, s innét viszik el a zsidó anya katolikus lányát a németek. Ugyanakkor úgy tudjuk, hogy Debrecenből csak VI. 24-én indították el az első transzportlistán összeírt debreceni lakosokat a gazdasági vágányokon várakozó szerelvényekhez. A vonat először Auschwitz, majd útközben irányt változtatva Bécs irányába tartott, és Strasshofig jutott. Az ide érkezett deportáltakat bécsi és Bécs környéki munkatáborokba osztották be. (Lásd: http://dzsh.hu/content/hu/debreceni_zsidóság_tortenete – 2018. június 11.)
- 47 A V1 (Vergeltung 1 / Megtorlás 1) első bevetésére VI. 13-án került sor London ellen. A német hírügynökségek kiemelték, hogy a számozás arra utal, hogy nagyobb erejű és hatósugarú megtorlási fegyverekkel is rendelkeznek.
- 48 Itt: Jászvásárba
- 49 A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozó visszavonulás közben változott Déli Had-
- seregcsoporthoz – majd Magyarországot is elhagyva „Ostmark”-Hadseregcsoporthoz alakult.
- 50 1944 májusában valóban nagyszámú zsidóság élt „zavartalanul” Jászvásárban. A különös helyzet előzménye, hogy 1941 nyarán, a meginduló német–román hadműveleteket közvetlenül megelőzően, VI. 28. előestéjén román és német egységek a helyi rendőrség támogatásával Jászvásárban és környékén több mint tízezer zsidót megöltek, részben levegőtlen vagonokba zsúfolva, ahol megfulladtak. Az akció következtében sok zsidó a Szovjetunióba menekült, ahol azonban „osztályellenségnek” nyilvánítva őket és Szibériába kezdték deportálni őket. Aki tudott, a környéken, Galíciában és Bukovinában bujdosott. 1944-ben, a front közeledtével a román hatóságok kiűrtették Jászvásárt, s így a város közigazgatásilag senkiföldjévé lett, ahová a bujdosók vissza tudtak térni. Lásd még Böll 1944. V. 28-án kelt levelét és az 1947-ben keletkezett, de csak 1983-ban megjelent *Die Verwundung* (A sebesülés) c. erősen önéletrajzi elbeszélését, amelyben a város megtapasztalt hangulatát írja le.
- 51 Ernst Wichert: Jedermann. Geschichte eines Namenlosen. (Akárki. Egy névtelen története.) München: Albert Langen – Georg Müller, 1931. p. 125. Johannes, a névtelen, mondja haldokló bajtársának a regény egyik csúcspontján, az ötödik fejezet végén: „Aki a háborút akarja leírni, és a vért és a pergőtűzet meséli el, az bolond. Aki a szerelmet akarja leírni, és a csókokat mesél el, az bolond. A háború, kicsi Klaus, az, ha a szívünk üres.” Ez a könyv nagy hatással volt a korai Böllre, több eleme felismerhető a háború után megjelent írásaiban, így például *A vonat pontos volt* c. elbeszélésében.
- 52 Böll 1943-ban először III. 10–24-ig, majd másodszor IV. 4–17-ig volt szabadságon Kölnben.
- 53 Valószínűleg az 1942-ben forgatott, Willi Forst rendezte *Bécsi vér* c. filmről van szó, amely a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus idején, 1814–1815-ben játszódik.
- 54 Caspar Markard (1914, Pingsdorf – 2008, Brühl), Böll barátja, akinek révén 1935-től kapcsolatba kerül Robert Grosche (1888, Düren – 1967, Köln) fordítóval és pappal. Az általa szervezett körben ismerkedik főleg a francia irodalommal Léon Bloytól (1846–1917) Paul Claudelig (1868–1955).
- 55 Böll 1939. IV. 13-án beiratkozik a kölni egyetemre, ahol zömében német irodalomtörténeti előadásokat hallgat kiegészítve klasszika-filológiai tárgyakkal.
- 56 Mindenesetre a kölni egyetemen két filozófiatörténeti tárgyat előadást is felvett. Artur Schneider: A legújabb kor filozófiája a 19. század kezdetétől, illetve Robert Heiss: Existenz-filozófia. Külö-

- nösen ez utóbbi volt rá hatással, amely tárgyalta Soren Kierkegaard és Martin Heidegger nézeteit is.
- 57 1944. június 22-én lendült támadásba a Vörös Hadsereg, és rövidesen jelentős német erőket kerített be és semmisített meg Fehéroroszország, Ukrajna és Lengyelország területén.
- 58 Alighanem az Arany Bika szállólól van szó.
- 59 Szentés fürdője és körülötte lévő park fokozatosan lett a város ékköve. Erzsébet királyné 1898-ban bekövetkezett tragikus halála után emlékének megőrzésére hozták létre az Erzsébet-keretet, amelyet az 1920-as években sportközponttá építettek ki. Itt kapott helyet az 1912-es alapítású Szentesi Torna Egylet sporttelepe is.
- 60 Debrecen–Nagyvárad–Nagyszalonta–Békéscsaba–Orosháza–Szentés-vonalon.
- 61 Az 1940-ben megnyitott M. Kir. Téli Gazdasági Iskola és Szaktanácsadó Állomás, ma Bartha János Kertészeti Szakképző Iskola. (6600 Szentés, Kossuth u. 45.) 1987-ben, a Szegeden tartott első nemzetközi Böll-konferencia alkalmából emléktáblát helyeztek el falán: „1944 júliusában az itt működő hadikórházban gyógyult Heinrich Böll (1917–1985) Nobel-díjas német író. Emlékei *Ádám, hol voltál?* című regényében tükröződnek.” Lásd ehhez különösen a regény 3. fejezetét.
- 62 A Bertelsmann kiadó által gondozott füzetek, postán, levélként is eljuttatható olcsó könyvek a katonák számára. A sorozat egyaránt tartalmazott klasszikus irodalmi műveket és a háborús propagandát támogató írásokat.
- 63 Ez bizonyára megtörtént. Vagy az 1943. X.10-től 1944. V. 5-ig vezetett napló mégsem maradt a Krimben. Lásd Die Kriegstagebücher pp. 11–187.
- 64 A gépirat szerint 3 nap, a német kiadás szerint 8 nap. (Heinrich Böll: Briefe aus dem Krieg. [Levelek a háborúból.] 1939–1945. Bd. 1–2. Hg. und kommentiert von Jochen Schubert. Mit einem Vorwort von Annemarie Böll und einem Nachwort von James. H. Reid. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2001. p. 1090.) Itt a helyesebbnek tűnő, birtokban lévő gépiratot követtem.
- 65 Rudolf Georg Binding (1867, Basel – 1938, Starberg). Részt vett az első világháborúban, emlékeit naplóban és önéletrajzi elbeszélésekben rögzítette. Legfőbb erénynek a „férjas-katonai szellemet” és az áldozatkészséget tekintette.
- 66 Werner Beumelburg (1899, Traben-Trarbach–1963, Würzburg). 17 évesen önkéntesként leszkatona és vesz részt az első világháborúban, a Verdun körüli harcokban. A háború után újságíróként dolgozik, majd háborús regények írásából él. A nemzetiszocialisták hatalomra jutása után ünnepelte, a háborús propagandában aktívan közreműködő szerző.
- 67 Ernst Jünger: *Acélzivatárban*. Ford. és az utószót (Fronthengermű – tollhegyen) írta Csejtei Dezső és Juhász Anikó. Budapest: Noran Libro, 2014. 375 p. Böll több esszéjében említi Ernst Jünger e könyvét, kiemelten Jünger 80. születésnapjára írt cikkében: *Das meiste ist mir fremd geblieben* (Legtöbbje idegen maradt számomra), In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Jg. 27, Nr. 74 (29.3.1975), Heinrich Böll: *Werke*. (Kölner Ausgabe). Bd. 19. Kiepenheuer & Witsch: Köln, 2008. pp. 100–103. Itt Böll megemlíti, hogy az *Acélzivatárban* c. könyvét egy katonai kórházban olvasta, de találkozását a művel tévesen 1943-ra teszi.
- 68 A Jedermann. Lásd a VI. 25-én kelt levélhez írt jegyzetet.
- 69 A „pökendi” a porosz szellemet jeleníti meg Böll számára a saját, Rajna-vidéki, „véglegesen civil” magatartásával szemben.
- 70 A „Kraft durch Freude” (öröm által erő) a Harmadik Birodalom idején létrejött szervezet, amelynek célja a lakosság szabadidejének hasznos kitöltését kulturális programok összeállításával és előadásával támogatni. Szentésen három előadást tartottak VII. 20-án, 21-én és 22-én.
- 71 Július 20-án Claus Schenk Graf von Stauffenberg, a német tartalékos haderők vezérkari főnöke, sikertelen merényletet követett el Hitler ellen a kelet-poroszországi főhadiszállásán. A német közszolgálati rádió ezt már 20-án 18.45-kor jelentette. 21-én 1 órakor Hitler maga intézett beszédet a német néphez. Eközben a német hadsereg berlini főparancsnokságán egy különítmény von Stauffenberget lázadó tiszték egy csoportjával együtt kivégezte.
- 72 A M. Kir. Téli Gazdasági Iskolából tökéletes kilátás nyílt az Apponyi tésre, ahol július 21–22-én tartották a szentesi országos nyári vásárt. Az esemény igazi látványossága volt a városnak, és hatalmas tömeget vonzott. A korabeli tudósítás szerint a vásár első napján mintegy 1200 lábasjóságot hajtottak fel. A vásár elmaradhatatlan része volt a kirakodóvásár és a bazar. (Az adatokat Kovács Benedeknek és dr. Papp Erzsébetnek köszönhetem.)
- 73 Vagyis a mai Ausztria területét.
- 74 Egy VII. 20-án kelt képeslapon közli Böll feleségével, hogy ezen a napon 9 levelet kapott tőle. A képeslapon a M. Kir. Téli Gazdasági Iskola épülete látható. (A képeslap kiadási adatai: Brasits Budapest, Nagyatádi Szabó u. 46., 4. sz.) Böll megjegyzése: „Hát nem szép ez a ház? Nagyon tiszta és barátságos.” A képeslap szövegét a levelek német kiadása nem adta közre.
- 75 A levelek német kiadásában „Strandhotel”, azaz strandszálló áll, ez azonban elírás.
- 76 Lásd a hasonló tartalmú beszélgetést Debrecebben, amiről a VII. 2-án kelt levél számolt be. Böll megjegyzése a naplófüzetében: „A fürdőmester órát adott a magyar politikáról.” (Die Kriegstagebücher p. 196.)
- 77 Joseph Goebbels propagandaminiszter 45 perces rádióbeszédében bejelentett intézkedésekből nem volt világos, hogy milyen szigorítások várhatók, különösen a Böllt érdeklő tartalékegységek vonatkozásában.
- 78 A magyar–német export–import válójában igen aránytalan volt, Németország 1944-ben több mint 3000 millió pengővel tartozott Magyarországnak, a háború végén pedig a magyar–német kereskedelmi egyenleg 4765 millió pengő hiánnyal zárult.
- 79 Az előző levelekből megtudtuk, hogy nem a kórház dönt a felgyógyult katona sorsáról, hanem a frontirányító központ. Ez a levél Böll tervének leplezésére szolgál: már tudja, hogy olyan papírral indítják el, amelybe maga írhatja be úti célját. Nem is Szolnokon keresztül, hanem a Békéscsaba–Nagyvárad-vonalon utazik Debrecebe, ahonnan Metzbe, „irányítva” a Szolnok–Budapest–Komárom–Győr–Bécs állomásokat érintve indul Nyugatra. VIII. 1-én már Bécsből indul tovább a Linz–Passau–Regensburg–Nürnberg-vonalon. VIII. 2-án ér Heidelbergbe, ahonnan táviratban értesíti Annemarie-t érkezéséről. Frankfurt am Main, Koblenz érintésével jut Remagenbe, ahol véletlenül találkozik Kölnből érkező feleségével, és együtt szállnak fel az Ahrweilerbe tartó vonatra. 4-én felesége kíséretében indul Metzbe.
- 80 Bingenbrück vasúti csomópont a Rajna bal oldalán, 1944. augusztus 6-án még messzemenően sértetlen. 1944. szeptember végén kezdődtek a pusztító légitámadások a vasúti létesítmények ellen, amelyek a háború végéig folytatódtak. Bingenbrück 1969 óta Bingen városrésze.